

Čína na cestě od izolacionismu k plíživé globalizaci

RUDOLF FÜRST

Čínský ekonomický boom poutá pozornost již od konce 80. let. Úžas vzbuzuje tím spíše, jakou proměnou prošla Čína během pouhých dvou desetiletí. Do sebe uzavřený ekonomický systém, který udivoval svými sociálními experimenty v době maoismu, se mění v zemi, která přitahuje zahraniční obchodníky a investory. Archetyp čínské zdi se mění v představu ráje podnikatelů.

Právě kontrast mezi dřívější izolací a současným stavem způsobuje dojem převratné změny. Následující stať chce upozornit na význam tradice, jež ovlivňuje ekonomické i politické chování. Proto je její úvodní část věnována problematickým okolnostem vstupu západního stylu ekonomických a diplomatických vztahů do Číny, který musel být vynucen násilím. Došlo tak ke střetu dvou odlišných civilizací, z nichž ta dravější probudila Čínu ze staleté dřimoty.

Čína v dynastických dobách nebyla vždy zemí ekonomicky, politicky a intelektuálně uzavřenou. V chování současné Číny lze ve vztahu k okolnímu světu najít řadu analogií s její minulostí. Jde především o pocit vlastní (čínské) kulturní identity, která nemotivuje k příliš velkému zájmu o okolní svět, avšak z praktických pohnutek jej akceptuje. Komunikace Číny s okolním světem je možná, ale podle čínských pravidel. To se týká zejména ekonomického chování, které je jako druh sociální interakce podmíněno kulturními zvyklostmi. Pokud obchodní a investiční partneři Číny v jejím vlastním prostředí zpočátku nečekali kulturní specifika čínského stylu chování, jistě se s nimi brzy seznámí. Toto poznání bude dokumentovat, jakým způsobem se tradiční čínské chování sbližuje s globálním standardem a do jaké míry je čínská společnost ochotna nechat se ovlivnit.

Stať nechce hodnotit, zda a jak jsou čínské ekonomické reformy úspěšné, ani neusiluje o jejich podrobný popis. Mým záměrem je poskytnout představu, do jaké míry je moderní Čína stále typická a tradiční a do jaké míry se v současné době pootevírá světu tam, kde se s ním nejlépe shodne – v průniku ekonomických zájmů. Prostor stati nedovoluje však přiblížit širší kontext čínské kulturní vyhraněnosti vůči okolnímu světu, redukuje problém směrem k ekonomické realitě vzhledem k předpokládanému přednostnímu zájmu české veřejnosti o ekonomické příležitosti v reformní Číně.

TRADICE ČÍNSKÉHO IZOLACIONISMU

Objevuje se otázka, do jaké míry je vůbec možné Čínu vzhledem k její kulturní tradici považovat za obecně náchylnou k izolacionismu. Představa o Číně v tomto smyslu vznikala na Západě díky neochotě mandžuské vlády (poslední vládnoucí dynastie, Čching, 1644–1911) poskytnout prostor pro obchod s Portugalci, s Holanďany a s Brity, zejména pak v 19. století v době neúspěšných britsko-čínských jednání o obchodě a o diplomatickém zastoupení, která posléze přerostla do ozbrojeného konfliktu v podobě tzv. „opiových válek“ (první z nich byla v letech 1839–1842). Čína však byla nepochybně již od doby dynastie Chan (206 př. n. l. – 220 n. l.) otevřená čilé obchodní výměně prostřednictvím tzv. Hedvábné cesty, která umožňovala kontakty s oblastmi Střední Asie, Předního východu i Římské říše. Kromě toho existovala i námořní doprava, spojující Čínu s Indií, se Zadní Indií i s arabským světem, v jižních čínských přístavech prokazatelně žily komunity arabských kupců již za dynastie Sung (960–1279).

Po celou dobu své historie se všechny vládnoucí dynastie musely obávat ničivých nájezdů kočovníků, přicházejících z vnitrozemí ze západu a ze severu. V tomto neustálém napětí mezi „nadřazenou“ čínskou civilizací a nomádky „barbary“ je třeba hledat původ čínské nedůvěry a opovržení vůči cizincům, vedoucí k defenzivním a izolacionistickým tendencím. Za převratnou lze v tomto směru pokládat dynastii Ming (1368–1644), která po předchozí vládě Mongolů v Číně (1271–1368) nastolila rigidní, do sebe uzavřený režim, usilující o vysoký stupeň centralizace, žijící v neustálé obavě z opakovaného vpádu Mongolů. Na rozdíl od bývalých mongolských okupantů byla však mingská státní správa příliš centralizovaná a byrokratická a její typickou slabinou byla fiskální politika, vyznačující se především neschopností státu zajistit si odpovídající daňové příjmy.

Jako fatální chyba bývá obecně zmiňováno rozhodnutí dvora zastavit do té doby úspěšné námořní expedice (1433). Podle názoru Johna Fairbanka měl vývoj čínské námořní flotily nejméně půl století náskok před ostatním světem, avšak tato výhoda nebyla v Číně zužitkována. Dynastie Ming místo toho, aby využila bohatých obchodních a diplomatických kontaktů, uzavřela se do sebe a podcenila možnosti zahraničního obchodu. Mingská zahraniční politika byla ochromena mongolskou hrozbou, nedůvěra v námořní expedice bývá přičítána jak nedostatku finančních prostředků, tak i konfuciánskému konzervativismu, který obchod ani expedice do zahraničí neuznával.¹

Konzervativní pohled na význam vnitřního a zahraničního obchodu zdělila i poslední vládnoucí dynastie Čching (vláda Mandžů, 1644–1911). Překážky rozvoje obchodu, který se přirozenou cestou prosazoval na dolním toku řeky Jang-c', byly spojeny se strukturálními, administrativními a sociálními specifiky tehdejší Číny, zejména s existencí vrstvy džentry, jejíž rozvětvené rodinné klany vlastnily půdu, zaujímaly vysoké pozice v administrativě a udržovaly důležité společenské konexe (*kuan-si*).

„Třída džentry, jako elitní vrstva v rolnickém hospodářství... spojovala svou bezpečnost s půdou a úřadem, a nikoli s obchodem a průmyslem. Džentry a úředníci si už společně dohlédli, aby měli kupce pod dohledem a aby jim pěkně přispívali do kasy a nevytvářeli si nějakou vlastní ekonomiku.“²

Soukromé podnikání za Čchingů se sice také rozvíjelo, ale odlišným způsobem od západního kapitalistického typu. Čínská státní byrokracie byla vždy připravena odčerpat jakýkoli vyšší přebytek zisku prostřednictvím zdanění. Existovaly sice obchodní a řemeslnické cechy, nikoli však jako společenská struktura s politickým vlivem. Podnikání se mohlo svobodněji rozvíjet jen v oblasti drobné zemědělské výroby, řemesel a drobného obchodu. Zatímco západní podnikatelské prostředí ve stejné době již motivovalo k flexibilitě a k inovacím, byrokratický a monopolizovaný systém mandžuské Číny vytvářel ideální podmínky pro všudypřítomnou korupci.

„Byrokracie žila z toho, čemu dnes říkáme systematizovaná korupce, jež někdy přecházela ve vydírání. Ta šla ruku v ruce se složitým systémem osobních známostí, jež musel každý úředník udržovat se svými nadřízenými, kolegy a podřízenými. Nabízení, braní a vymáhání úplatků probíhalo bez velkých tajností formou zdvořilosti. Podřízení úředníci dávali svým nadřízeným při vyřizování služebních záležitostí nezbytné »dary«. Ale jako každá jiná cena v Číně byla i výše takové »pozornosti« dána tím, jaký vztah se vytvořil mezi oběma zúčastněnými stranami. Systém úplatků nebyl o nic více sjednaný a předem známý než jakákoliv jiná činnost každodenního vyjednávání a smlouvání, prostupujícího život ve staré Číně. Extralegální obnosy, putující z ruky do ruky mezi státními úředníky, byly vyšší, ale svou podstatou se nijak nelišily od drobných poplatků, které vymáhalo špatně placené domácí služebnictvo za jakoukoliv finanční transakci. Tento způsob ždímání úplatků byl dále podporován nepotismem...“³

V souvislosti s obtížemi vzniku kapitalismu v mandžuské Číně John Fairbank poukazuje též na překážky dané stavem legislativy. Přestože Čína měla vlastní pozoruhodné právní kodexy, čínské právo, které se orientovalo zejména na trestní, administrativní a rituální záležitosti, nebylo schopno uplatnit se ve všech sférách praktického života. Právo

stálo především na straně systému, nikoli na straně jednotlivce. V běžných sporech se hledalo řešení v duchu starých zvyků a tradic, a to formou dohody uvnitř vesnické komunity, prostřednictvím příbuzenských a sousedských vztahů, popřípadě za účasti vesnických předáků nebo členů džentry. Naproti tomu řešení sporu u soudu představovalo výslechy představitelů obou stran, společenskou kompromitaci, placení soudních poplatků, v krajním případě i mučení, přičemž litera zákona ne vždy umožňovala jednoznačný výklad kauzy. Zejména v obchodní praxi proto využívání konexí *kuan-si* mělo přednost před uplatňováním práva (kontrakty, arbitráže, soudní spory atd.), které by bylo schopno garantovat individuální zájem (fyzických či právnických osob) v západním slova smyslu.⁴

Kantonský systém a sinocentrický řád světa

Obtížná slučitelnost čínského světa s nastupující západní expanzí se projevila v existenci tzv. *kantonského systému*,⁵ zvláštního monopolu na řízení obchodu s Evropou. Určené čínské obchodní firmy v rámci sdružení *kohong* (vzniklo z *kung-chang*, v přepisu nyní jako *gonghang*, tj. podle Fairbankova překladu „officially authorized merchant“) vystupovaly jako zprostředkovatelé a dohlížitelé nad obchodními aktivitami zahraničních kupců. Zdaňování cizích importů zajišťoval vysoký úředník, jmenovaný dvorem, kterého cizinci nazývali *hoppo*. Veškerou odpovědnost za chování cizinců přejímala rada britské Východoindické společnosti v Kantonu. Přítomnost zahraničních kupců, kteří byli na území čchingského impéria trpění, byla limitována celou řadou nařízení, která ponechávala jen velmi omezený prostor pro individuální aktivity (omezení pohybu jen na povolených místech, tzv. faktoriích na okraji města, zákaz vstupu do hlavního města bez povolení, nemožnost výběru obchodních partnerů atd.).⁶

Každou obchodní loď vplouvající do přístavu Kanton čínská strana „zajistila“ (tj. odpravila) a vybrala od ní celní poplatky pro *hoppa*. Daný systém přinášel obtíže i čínským *kohongům*, které z důvodu neustálých plateb státu vyžadovaných *hoppo* často neměly dostatečný kapitál pro splnění smluvního nákupu čaje, hedvábí a porcelánu pro cizince, a proto se u nich zadlužovaly.⁷

Provizorium *kantonského systému* se stávalo neudržitelné, když v roce 1834 Velká Británie ukončila monopol Východoindické společnosti na svůj obchod s Čínou a žádala čchingský dvůr o právo jednat se státními úřady přímo na principu rovnosti, nikoli pouze prostřednictvím čínských kupců z *kohongu*. Britové současně usilovali o diplomatické uznání na principu vzájemné rovnosti, což bylo v tehdejší světě běžné, a o zřízení konzulátů pro výkon administrativních činností spojených s pobytem svých státních příslušníků za podmínky exterritoriality, jež by jim zajistila vynětí z čínské jurisdikce, představující podřízenost čínské justici na středověké úrovni. Tyto požadavky byly však pro čchingský dvůr nepřijatelné z řady důvodů. „Říše středu“ se podle názoru Ranbira Vohry stále pokládala za kulturní centrum univerza a věřila ve svou nadřazenost nad „necivilizovanými barbari“. Čínská neznalost západního světa byla přitom zcela evidentní. Avšak sinocentrický systém byl v dané části Asie prastarým hierarchickým uspořádáním centrální říše, která byla nejdéle trvajícím (dva tisíce let) politickým pořádkem na světě.⁸ Tento velmi specifický imperiální systém udržoval v multietnickém a multikulturním prostředí předivo vztahů mezi Čínou a přiléhajícími státními útvary, jejichž vzájemnou hierarchii symbolizoval velmi pečlivě promyšlený rituál audiencí periferních vládců u císařského dvora a placení tributu výměnou za dary od císaře.

Když císař Čchien-lung (Qianlong) přijal v roce 1793 diplomatickou misi vedenou lordem Mcartneym, oficiálně zastupujícím Východoindickou společnost, byla čchingská říše největší, nejbohatší a nejlidnatější politickou entitou v tehdejší světě. Vzájemně vyvážené vztahy mezi centrem a místními vládci měly svou logiku a tradici, zatímco přítomnost cizinců byla pro Čínu spíše jen okrajovou záležitostí, narušující zaběhnutý řád.⁹ Pro lorda Mcartneye, který přivezl osobní dopis od krále Jiřího III. a bohaté dary pro císaře, byl jistě těžko přijatelný místní protokolární zvyk vrhnout se k zemi a na důkaz podřízenosti

před císařem symbolicky pobít hlavou o zem (tzv. rituál *kche-tchou*).¹⁰ Britské misi byla velkomyslně udělena audience, namísto *kche-tchou* bylo dokonce povoleno jen symbolické pokleknutí na jedno koleno a dary představující vzorky britského zboží a technických vynálezů byly přijaty jako „tribut z Anglie“.¹¹ Britské požadavky – otevření dalších měst pro vzájemně rostoucí obchod, nahrazení netransparentního systému vybírání daní veřejně vyhlášenými a jednotnými tarify, žádost o zřízení diplomatického zastoupení – byly odmítnuty a císař posléze vydal dopis pro krále Jiřího III., v němž byla samolibě vyjádřena důvěra mandžuského impéria ve svou soběstačnost a nezájem o hlubší kontakty s Velkou Británií i o její zboží.

Protože ani další mise v roce 1816 neuspěla, dozrávalo vzájemné nepochopení o způsobu obchodu a principiálně odlišné pojetí mezinárodních vztahů až k vojenskému konfliktu. Jeho bezprostředním popudem se stal mravně problematický obchod s opiem, které Britové používali jako výhodné platidlo za čínské zboží. Současně s tímto obchodem vedl k obtížím čínského státního finančního systému i úbytek stříbra.¹² Po známém incidentu, kdy se vláda pokusila vynutit zákaz obchodu s opiem,¹³ následovala první (1839–1842) opiová válka. Jejím výsledkem bylo vynucené podepsání Nankingské smlouvy (1842), která znamenala průlom do čínsko-zámořských vztahů. Britové získali pro obchod pět otevřených přístavů (Kanton, Sia-men, Fu-čou, Ning-po, Šanghaj, později následovaly další), čímž byl zrušen dřívější obchodní monopol prostřednictvím *kohongu*. Zároveň měli právo zřídit zde své konzuláty, které směly jednat s čínskými úřady na rovnoprávné úrovni. Dále musela Čína zaplatit válečné reparace, postoupit Hongkong, stanovit jednotné dovozní a vývozní tarify (výhodné pro Brity) na nízké úrovni, uznat právo exteritoriality i doložku nejvyšších výhod (automatický nárok na privilegia poskytovaná jiné zemi). Pro mandžuskou vládu tyto „nerovnoprávné smlouvy“ znamenaly jak politickou porážku, tak i okamžik zvratu od tributárního systému k nastolení smluvních vztahů. Obě strany podmínky Nankingské smlouvy porušovaly, až teprve další opiové války (v roce 1858 s Brity a s Francouzi, smlouvy v Tiencinu; v roce 1860 invaze Velké Británie a Francie do Pekingu) vedly k vynucení podmínek a k postupnému otevření dalších smluvních přístavů a koncesí.

Z čínského pohledu byly okolnosti násilného vpádu západních mocností a vnucené přítomnosti cizí moderní kultury pocíťovány jako trauma, které vedlo k ambivalentnímu vztahu k Západu a k jím zprostředkované modernitě. Kromě britské a francouzské expanze využívaly slábnoucí moci čchingského impéria i další imperialistické mocnosti (Rusko, Německo a zejména Japonsko) s cílem rozšířit svůj mocensko-ekonomický vliv v Číně.

SMLUVNÍ PŘÍSTAVY JAKO PŘEDOBRAZ ZVLÁŠTNÍCH EKONOMICKÝCH ZÓN

Existence smluvních přístavů a koncesí na území Číny byla velmi specifickým fenoménem. K jejich zřízení došlo na základě nerovnoprávných smluv, jež musela mandžuská vláda podepsat pod ozbrojeným nátlakem Západu, a proto čínská strana považuje jejich existenci za porušení principu státní suverenity. Tento názor byl jedním z argumentů rodícího se čínského nacionalismu na přelomu 19. a 20. století. Přitom smluvně pronajatá území tvořila jen nepatrnou část teritoria čínského státu (od roku 1842; v případě postupné a otevřené anexe částí Mandžuska a postupně celé východní Číny Japonci /1894–1895, 1931–1945/ již nelze hovořit o situaci srovnatelné se smluvními přístavy), avšak z ekonomického hlediska byla motorem modernizace, rozvoje průmyslové výroby a obchodu. Na těchto územích spravovaných cizími konzuly existovaly cizinecké komunity, které řídily administrativu a obchod. Fungování těchto exkluzivních enkláv prosperity a moderního (tj. západního a jím ovlivněného) životního stylu si nelze představit bez většinového podílu čínského obyvatelstva všech sociálních vrstev.

Administrativa těchto území (koncese a settlementy) byl smíšená, řízená cizinci, avšak s početní převahou místních lidí. Cizinecká správa neměla na zbytku území čínského státu žádné pravomoci. Čína tedy formálně ani prakticky nemohla být kolonií. O tom, zda

byla polokolonií, jak dodnes obecně tvrdí státní propaganda, je možné vést spor. Na tuto názorovou odlišnost v nazírání na smluvní přístavy mezi Západem a verzí tradovanou čínskými vlastenci (respektive nacionalisty) upozorňuje např. Lucian Pye ve své eseji *How China's Nationalism Was Shanghaized*, kde mj. srovnává Čínu na sklonku dynastie Čching a za republikánského režimu s Indií, která byla skutečnou kolonií. Podle jeho názoru byly sociální kontakty domácího obyvatelstva s cizinci v koloniální Indii a ve smluvních přístavech a koncesích v Číně zcela nesrovnatelné. Číňané žijící mimo zmíněné smluvní enklávy nepřišli vůbec do styku s cizími „imperialisty“ a neměli o nich ani jasnou představu. Vrstva liberálních Číňanů, často profesionálně vysoce kvalifikovaná, moderní a ekonomicky silná, se politicky nijak výrazně neangažovala. To je jeden z důvodů, proč vznikalo tolik mýtů a polopravd, které zveličovaly význam přítomnosti cizinců v moderních kosmopolitních komunitách. Odtud existuje např. mýtus, že města jako Hongkong byla britská, zatímco je lze spíše považovat za příklad moderní čínské kosmopolitní společnosti.

Očividný kontrast prosperity smluvních přístavů a zbytku Číny Pye shledává spíše jako důkaz výhod cizí vlády nad čínskou, o čemž svědčil i zájem domácího obyvatelstva (včetně intelektuálů) o pobyt v těchto enklávách.¹⁴ Odlišný životní styl a návyky cizinců (např. styl oblečení, jazz, moderní hudba a tanec či mužské a ženské publikum sedící v kinech potmě), které v mnohém sdílela čínská vyšší a střední vrstva, žijící ve smluvních přístavech, budily pochopitelně nevoli zbytku čínských obyvatel, kterým takovéto novoty připadaly v rozporu s dobrými mravy. Smluvní přístavy nebyly idylickým prostředím, měly své sociální kontrasty, díky svým možnostem byly i středisky kriminálních aktivit (prodej a požívání opia, prostituce, loupeže, vydírání) a místy, kde se formovala první odborová a politicky levicově orientovaná hnutí.¹⁵

Násilné otevření Číny přispělo významnou měrou k odstranění starého systému vybírání celních poplatků, který se děl bez jednotné koncepce a zcela libovolně, jak držitelé licence v jednotlivých případech usmlouvali se zahraničním klientem. V případě sporů neexistovala jednotná donucovací pravomoc ani efektivní nástroj státní kontroly. Se vznikem smluvních přístavů byli do řídicí funkce celních úřadů dosazeni cizinci. Z daného systému profitovaly ovšem cizí státy, které si ve smlouvách vymohly nízké tarify (nepochybně zásah do státní suverenity Číny). Rozkvět zahraničního obchodu přispíval však k rozvoji přímořských provincií a byl přínosem pro čínskou státní pokladnu. Smluvní přístavy existovaly i po pádu dynastie a během období existence Čínské republiky (1911–1948) jako významná centra urbanismu, obchodu, technologického pokroku, rozvoje moderní vědy, kultury, školství, misijní a charitativní činnosti, byly prostředím umožňujícím vznik moderních institucí. Vzhledem k násilnému počátku jejich vzniku a ke kulturnímu kontrastu byla předpojatost při jejich hodnocení čínskými vlastenci pochopitelná. Smluvní přístavy byly po dobu své existence pod vojenskou ochranou námořních sil Západu, a proto i zárodky čínské občanské společnosti, které žily pod záštitou „imperialistických“ dělových člunů (k vojenským zásahům na ochranu cizinců došlo např. během potlačení Boxerského povstání v roce 1900 nebo v Šanghaji v roce 1927), byly ve svých postojích rozpolcené mezi patriotismem, vědomím své vlastní (nezápadní) kulturní identity a pragmatickými výhodami, které poskytovalo kosmopolitní prostředí.¹⁶

Vztah státu a podnikatelského prostředí za kuomintangské vlády (1928–1949) – jak shledává John Fairbank – nebyl idylický. Režim např. využíval prostředků státem organizovaných bojkotů zahraničního zboží proti Japonsku, nezdráhal se gangsterskými způsoby vynucovat si u obchodníků příspěvky pro armádu, zasahoval do činnosti obchodní komory a cechů, využíval služeb byrokratického dohledu nad plánováním, zneužíval kontrolu bezpečnosti práce, hygieny a plánování, nasazoval vlastní státní agenty (tzv. „modré košile“) a členy podsvětí v Šanghaji na pronásledování odborářů a levicových aktivistů i na vydírání bankéřů.¹⁷ Je třeba mít na paměti, že kuomintangský režim ve snaze o vybudování ekonomických, administrativních, vojenských, ideologických aj. základů státu v mnohém předznamenal tendence pozdějšího komunistického režimu.

ÉRA KOMUNISMU V ČÍNĚ A NÁRODNÍ EKONOMICKÁ IDENTITA V PŘEDREFORMNÍM OBDOBÍ

Čínsko-japonská válka (1937–1945) byla nepochybně katastrofou, která znemožnila pokus o stabilizaci státu, nicméně historické okolnosti zavedly Čínskou republiku na stranu vítězných západních mocností, a tím otevřely cestu k ukončení platnosti nerovnoprávných smluv a k naplnění oprávněného nároku stát se suverénním a rovnoprávným členem světové komunity. Rozpad kuomintangského režimu a vítězství komunistické revoluce v roce 1948 přivedly však Čínu do politického a ekonomického odcizení vůči Západu. Tento proces rozchodu byl definitivně završen intervencí ČLR v korejské válce a existencí proamerického Tchaj-wanu, který západní svět uznával jako jediného reprezentanta celé Číny s výhradním právem zastupovat ji v Radě bezpečnosti OSN.

Čínská komunistická vláda se v 50. letech vydala na cestu budování moderní ekonomiky podle sovětského vzoru. Jejím prvořadým cílem bylo podpořit vznik vlastní průmyslové základny postupným zestátněním již existujícího průmyslu¹⁸ a budováním nových národních podniků. Existence státního průmyslového sektoru, který byl prostřednictvím ministerstev řízen na principu centrálního plánování, tvořila od 50. let osu ekonomické soustavy, zahraniční obchod a kurzovní a cenové politiky byly tomuto pojetí podřízeny.

George T. Crane upozorňuje na aspekt čínského hledání vlastní národní ekonomické identity na příkladu nacionalistické ekonomické politiky maoistické Číny i kuomintangského Tchaj-wanu. Zatímco Tchaj-wan z politických důvodů využíval image „Free China“ a vůči USA i domácí ovládané většině navenek předstíral tržní liberalismus, jeho ekonomika byla v té době ve skutečnosti pevně dirigována státem a v zahraničním obchodě protekcionistická. V pevninské Číně budování národní ekonomiky naplňovalo aspirace rostoucího nacionálního uvědomění, z něhož vyplývala i snaha maoistů o redefinici národní ekonomické identity. Tak lze chápat utopické projekty jak *velkého skoku*, tak i *kulturní revoluce*, založené na ideji univerzálního kolektivismu, které však selhaly a potvrdily, že ekonomickou identitu nelze podřídit pod absolutní mocenskou kontrolu. Podle Craneova názoru však stát dokázal prokazatelné neúspěchy v ekonomice interpretovat tak, aby autorita moci neutrpěla (byť uvnitř komunistické strany došlo k rozkolu) a smysl národní pospolitosti byl zachován.¹⁹ Politika spoléhání na sebe byla oficiální doktrínou čínské politiky a ekonomiky 50. let, zakládající se na Mao Ce-tungovu radikálním programem, jehož myšlenky se rodily již ve 30. letech 20. století v době boje proti japonské okupaci. Tento bojovný patos partyzánského komunismu poněkud ochladl v 50. letech, kdy Mao revidoval svůj program „přikloněním se k jedné straně“, tj. k sovětskému modelu, který mj. zahrnoval rozsáhlý program sovětské rozvojové pomoci. Tento program byl posléze kritizován v souvislosti s pokusem o vlastní cestu rozvoje (*velký skok*, 1958–1959) a s narůstajícími ideologickými rozepřemi s Moskvou.²⁰

Nevydařené experimenty maoistického období vytvořily (odhlédneme-li od katastrofálních lidských, kulturních, hmotných a dalších ztrát) v ČLR ekonomickou strukturální krizi. Jejím důsledkem bylo poddimenzování zemědělské a spotřební výroby. Byly realizovány iracionální projekty průmyslových závodů, budovaných z vojenskostrategických důvodů hluboko ve vnitrozemí bez návaznosti na zdroje a na infrastrukturu (tzv. „*třetí fronta*“), těžký průmysl byl předimenzovaný a nedostatečně produktivní. Zahraniční obchod, který měl sloužit k nákupu surovin a výrobků ze zahraničí pro potřeby domácích podniků, podléhal přímému byrokratickému řízení, a to bez ohledu na tržní kritéria.

Pro tuto etapu čínského ekonomického myšlení bylo příznačné postavení zahraničního obchodu jako podřízeného oboru pro potřeby průmyslu. Nicholas Lardy uvádí, že od 50. do konce 70. let existovalo zhruba šestnáct podniků zahraničního obchodu. Plán stanovoval množství dovozů a vývozů, směnný kurz byl určen direktivně. Vývozy se týkaly zboží nad rámec vlastní spotřeby a měly zajistit profinancování nutných dovozů. Plánovači nesledovali poptávku na světovém trhu a zahraniční obchod nebyl považován za možný zdroj ekonomického růstu. Podniky zahraničního obchodu nakupovaly na vnitřním trhu zboží za státem určené ceny a exportovaly je za podmínek daných oficiálním kurzem, tedy i bez zisku.

Podle názoru stejného autora tato zjevná iracionalita vycházela z celkové koncepce centrálního řízení, které vyvažovalo ztráty jedněch ziskem druhých, a proto je třeba celý systém řízení považovat v rámci daného zadání za konzistentní. Takovýto relativně velmi uzavřený systém byl však zcela neslučitelný s globálním ekonomickým systémem. Domácí výrobci v ČLR z něj ekonomicky a politicky těžili (a těžili doposud) díky nadhodnocenému kurzu měny (RMB, Jüan) a průběžnému financování prostřednictvím státních bank bez ohledu na návratnost. Tato opatření předem vylučovala jakoukoli změnu systému. Např. nadhodnocený směnný kurz Jüanu vůči americkému dolaru zůstal od poloviny 50. let dalších dvacet let v podstatě stejný ($1 \$ = 2,46 \text{ RMB}$), aby znevýhodňoval exportéry. Uměle omezovaný rozsah zahraničního obchodu byl v té době umožňován omezením licence na několik málo podniků a mj. i byrokratickou kontrolou nad vlastnictvím a výplatami zahraničních devizových prostředků.²¹

REFORMNÍ ÉRA A OTEVÍRÁNÍ SE SVĚTU PO ROCE 1978

Zvrat v ekonomických přístupech čínské komunistické strany a počátek zrodu idey „otevření se světu“ přicházely pomalu a byly podmíněny politickými okolnostmi. Popudem ke změnám bylo podle Lardyho názoru uvolnění napětí se Spojenými státy, které se mělo stát nástrojem čínské protisovětské politiky. K výraznějším změnám došlo až po rehabilitaci Teng Siao-pchinga (Deng Xiaoping) a po jeho definitivním návratu k moci. Ten umožnil v roce 1978 prosadit dalekosáhlý reformní program, za jehož duchovního předchůdce Lardy považuje Čou En-laje.²² Program „čtyřera modernizací“ představoval kritické přehodnocení celé ekonomické soustavy a částečné zavedení tržních mechanismů. Tyto úpravy se týkaly zejména oblasti zemědělství, kde umožnily vytvořit systém kontraktů rolníků se státem, byly popudem k drobnému soukromému podnikání ve spotřebním průmyslu a ve službách a umožnily prodej spotřební produkce na trzích za ceny dané vztahem nabídky a poptávky. V praxi řízení státních podniků státní politika zavedla prvek odpovědnosti za hospodaření a stimulace prostřednictvím zisku, avšak základní rámec jejich úvěrování a byrokratického řízení zůstal v podstatě nedotčen až do současné doby.

Dalším podstatným přínosem reformem bylo přehodnocení možností zahraničního obchodu a zahraničních investic jako hnacího motoru ekonomického růstu. Tato osvědčená koncepce nebyla ničím novým, neboť státem prosazovaná proexportní politika a příliv zahraničních technologií a kapitálu byly u počátku ekonomického boomeru poválečného Japonska, Korejské republiky, Tchaj-wanu, Singapuru, Hongkongu, Malajsie, Thajska a Indonésie. Čínští komunisté jen se zpožděním napodobili cestu, která se osvědčila u zemí, které bývaly (kromě modernizovaného Japonska) kdysi na úrovni tributárních vazalů. Podstatnou součástí reformem byla reforma cen a pozvolné úpravy kurzu RMB, který byl od počátku 80. let ($1,53 \text{ RMB} = 1 \$$ v roce 1980; $3,20 \text{ RMB}$ v roce 1985; $4,72 \text{ RMB}$ v roce 1989; $5,22 \text{ RMB}$ v roce 1990) postupně přibližován k reálnějšímu poměru a jehož korekce akcelerovala v 90. letech až na současnou úroveň $8,2 \text{ RMB} = 1 \$$.²³ Ze současného pohledu, kdy ČLR již patří k předním světovým obchodním velmocím, se nedocnění zahraničního obchodu v době maoismu zdá jako téměř nepochopitelné. Přitom již od roku 1978, kdy Tengem prosazené reformy vstoupily v platnost, došlo k dramatickému nárůstu obchodní výměny, během níž se ČLR z 32. místa vypracovala již v roce 1989 na pozici 13. největšího exportéra na světě, zatímco země bývalého sovětského bloku za srovnatelné situace nedosáhly podstatného průlomu do světového obchodu.²⁴ Dalším reformním stimulem na podporu zahraničního obchodu v ČLR bylo využití úvěrování, zejména dlouhodobého.

I přes patrné výsledky liberalizace čínského vnitřního a zahraničního obchodu nebylo možné podle Lardyho názoru přeceňovat míru liberalizace ekonomiky, neboť celkový rámec ekonomiky zůstal zejména v ranném reformním období (počátek 80. let) pod byrokratickou kontrolou a ani přínosy obchodu nevedly k efektivní alokaci zdrojů, a tím bezprostředně k rychlejšímu růstu hrubého domácího produktu (dále jen HDP). Reformy z období 70. až 80. let probíhaly zpočátku opatrně, spíše bez pevného plánu, *ad hoc*, často za nejednoznač-

né politické podpory komunistické strany. Situaci pak značně zkomplikovaly zahraniční sankce na protest proti brutálnímu potlačení prodemokratických demonstrací v roce 1988.²⁵

Od poloviny 80. let stát pokračoval v liberalizaci zahraničního obchodu do té míry, že původně minimální počet držitelů licencí se postupně rozrostl řádově na stovky a tisíce. Podniky zahraničního obchodu byly zřizovány ministerstvy i jednotlivými provinčními vládami, čímž docházelo k postupné erozi řídicí autority Ministerstva zahraničního obchodu. Původně direktivní role státu se v této oblasti v duchu proexportní politiky postupně měnila do podoby zprostředkovatele a podporovatele.²⁶

Velmi podstatnou a symbolickou novinkou reformního programu se stalo zřizování zvláštních ekonomických zón (dále jen ZEZ), motivovaných využitím zahraničních investic, technologií, jakož i vytvořením výrobních kapacit pro export. Podle Craneova názoru nebyly ZEZ od doby svého vzniku nikdy řádně definovány. Jako v případě jiných rozvojových zemí byly čínské zvláštní zóny vyhrazeny jako místa, kde budou zahraniční investice povoleny a udržovány pod kontrolou pro potřeby využití možností světového obchodu.²⁷ Podle názoru téhož autora Chua Kuo-feng (Hua Guofeng), nástupce Mao Ce-tunga v čele komunistické strany, zůstával v ekonomickém myšlení zastáncem preference těžkého průmyslu a ekonomické soběstačnosti státu, nebyl si ani vědom potřeby strukturálních změn ve prospěch zemědělství či spotřebního průmyslu. Pokud sám přiznával neutěšený stav čínské ekonomiky, byl to důsledek – jak oficiální rétorika té doby tvrdila – přehmatů (respektive zasahování do ekonomiky a sabotáží) aktérů *gangu čtyř* či stranických vůdců Lin Piaa (Lin Biao) a Liou Šao-čchi (Liu Shaoqi).²⁸

Pro existenci ZEZ je typické místo jejich vzniku, neboť první z nich (Šen-čen) byla vytvořena v blízkosti Hongkongu, který nepřestal být i v časech ideologické nesmiřitelnosti *kulturní revoluce* zdrojem státních devizových příjmů ze zahraničního obchodu. Po prvních čtyřech ZEZ vnikaly i další, často příznačně v místech bývalých smluvních přístavů. Tato symbolika byla pochopitelně jedním ze zdrojů kritiky četných ideologických odpůrců experimentu. Zájem o vytváření ZEZ vycházel především ze strany jižních přímořských provincií Kuang-tung a Fu-t'ien, které mají dlouhou obchodní tradici a které státem dirigovaná ekonomika ochuzovala o jejich reálné možnosti. ZEZ se zpočátku podobaly Hongkongu, Tchaj-wanu a dalším „asijským tygrům“, stávaly se symboly úspěchu, výjimečnosti a modernity. Analogie ZEZ s bývalými smluvními přístavy je vskutku sugestivní, avšak zvláštní zóny existují v nynější době za podstatně jiných okolností, tj. pod plnou kontrolou a jurisdikcí čínského státu. Ačkoli ZEZ nepřestaly být z nejrůznějších důvodů terčem kritiky, počínaje poukazem na bující korupci, nezákonné finanční machinace a konče odsudky za „parazitismus“ a reminiscence imperialistických smluvních přístavů, staly se enklávami prosperity, vysoké životní úrovně a motorem ekonomického rozmachu státu. „*Zvláštní ekonomické zóny, aniž by byly Čínou definovány jako nové a odlišné, samy začaly Čínu definovat.*“²⁹

Podstatnou okolností v čínském diskurzu o ZEZ byly osobní intervence Teng Siao-pchinga, zejména jeho demonstrativní jižní turné v roce 1992 v napjaté době po roce 1989, kdy o dalším osudu reformu existovaly pochybnosti. Cranem analyzované projevy Tenga jeví známky odideologizovaného pojetí socialismu, redukováného na hlediska ekonomického pokroku a prosperity. Ačkoli se takové názory, zamlžující zásadní kontury socialismu a kapitalismu, zdají jako zásadní průlom do předcházející komunistické ideologické ortodoxie, byly Tengovy vize, v nichž ZEZ hrály podstatnou roli (viz např. jeho projev, v němž Hongkong označil za vzor pro čínskou budoucnost), spíše počátkem vize nové neoautoritativní Číny.³⁰ Za pozornost stojí i to, že se Tengova cesta na jih podobala symbolickým inspekčním cestám čínských císařů.

Velká Čína

Od smrti Mao Ce-tunga (1976) dochází tedy k postupné revizi národní ekonomické identity směrem od nacionalistické a populistické verze čínské komunity, uzavřené vůči okolnímu (kapitalistickému) světu, až k sebevědomé představě *Velké Číny*, založené na

transformované ideologii nacionalismu posttengovského období, podstatně oproštěné od marxisticko-leninsko-maoistických dogmat.

Tento posun v čínském sebedefinování reflektuje především dvě desetiletí trvající vysoké tempo hospodářského růstu, které v polovině 90. let dosahovalo dvouciferných hodnot, očividný vzestup materiální životní úrovně a nepochybně i změna v geopolitickém uspořádání světa, v němž se ČLR stala regionální velmocí. Příkladný hospodářský vzestup pevninské Číny vedl přirozeně k úvahám o budoucím čínském ekonomickém prostoru, zahrnujícím kromě ČLR i prosperující krajanské „ministáty“ (Tchaj-wan, Hongkong, Macao a Singapur), doplněné o etnické Číňany žijící v diaspoře, zejména v jihovýchodní Asii a v Severní Americe. Úvahy o *Velké Číně* (v anglicky psané literatuře *Greater China*) a o „*transnacionální čínské ekonomice*“ se podle studie Harryho Hardinga objevují v západní literatuře a v tisku (též na Tchaj-wanu) poprvé v 70. letech a v ČLR až v 90. letech, a to jako důsledek narůstajících obchodních aktivit ČLR s těmito partnery.³¹ Tržní ekonomika reformních komunistů dokázala tak překonat ideologické zábrany maoismu a přesvědčit bohaté zahraniční krajany (*chua-čchiao*), aby své finanční prostředky a know-how investovali na pevninské Číně, kde stále mají četné příbuzenské a jiné osobní vazby, kde je levná pracovní síla, nízká cena surovin a zejména neocenitelná výhoda domácího kulturního prostředí, které musejí zahraniční podnikatelé mnohdy těžko překonávat. Ke vzniku fenoménu „*čínského ekonomického prostoru*“ napomohlo zejména uvolnění napětí mezi ČLR a Tchaj-wanem, které přivedilo boom ve vzájemném obchodu a v přílivu investic z Tchaj-wanu, který se stal jedním z nejvýznamnějších investorů v ČLR (podle údajů z roku 1998: 1. Hongkong, 2. Japonsko, 3. USA, 4. Tchaj-wan).³²

Představy o propojení dosud nevyužitého potenciálu pevninské Číny spojené s „malými tygry“, o jejich postupující ekonomické integraci a o posilujícím vědomí kulturní jednoty dávají podnět k četným optimistickým úvahám o 21. století jako o éře Číny. Výše zmíněná stať Harryho Hardinga upozorňuje však na úskalí těchto představ. K nim patří vzájemná neslučitelnost ekonomických a politických systémů různých čínských entit. Zejména v případě pokusu o realizaci zóny svobodného obchodu (*c'-jou mao-i-čü*) existuje problém možného negativního dopadu konkurence Hongkongu a Tchaj-wanu na státní výrobní sektor ČLR. Podle Hardingova názoru by záplava zboží vyprodukovaná v tomto superexportním prostředí (*export machine*) nemusela být světovým trhem za současné situace absorbována. Spíše než vytvoření jednolitého bloku se zdá pravděpodobnější možnost vzniku systému větších i menších ekonomických teritorií, jejichž vzájemné geografické vymezení a institucionální uspořádání je ovšem nejasné. Existují představy o spojování přirozených ekonomických center na regionální úrovni, např. Velká jižní Čína s centry v Hongkongu a na Tchaj-wanu, okruh podél řeky Jang-c' s centrem v Šanghaji či zóna v Pochajském zálivu se středisky v Tiencinu, v Ta-lienu (Dalian) a v Korejské republice. Některá z těchto regionálních ekonomických sdružení však přesahují čínský kulturní prostor (viz např. Ťumenská oblast zahrnující severní Čínu, Dálný východ Ruska, Japonsko, Korejskou republiku; další centrum by mohlo vzniknout např. ve Střední Asii).³³

Po navrácení Hongkongu a Macaa vznikla na území ČLR různorodá směs, v níž zejména Hongkong představuje výjimečnou enklávu s vlastním ekonomickým systémem (včetně vlastní měny), který ekonomicky patří k nejliberálnějším na světě. Je také entitou se striktní kontrolou migrace z vlastního území ČLR, s odlišnou legislativou a s částečně liberálním politickým systémem, který však podléhá kontrole pekingské vlády. O stupeň níže je pás přímořských provincií, které praktikují jednak otevřenou proexportní politiku a v ZOZ zvýhodňování zahraničních investic, kde existuje mnohonásobně vyšší životní úroveň než ve vnitrozemí. Tam však vznikají mocná ekonomicko-politická uskupení, jejichž zájmy se mohou vymykat zájmu centrální vlády. Vnitrozemí a periferní oblasti na severu, na západě a na jihozápadě tvoří zbytek, který musí být dotován z výnosů v produktivních částech země. Současná ČLR je tedy přelidněnou, různorodou, administrativně těžko zvladatelnou zemí, jejíž stupeň socioekonomického rozvoje v jednotlivých regio-

nech předurčuje a omezuje možnosti chování centrální vlády. Představa sjednocení s Tchaj-wanem, který navzdory mnohým ekonomickým výhodám je k takovému projektu velmi zdrženlivý, je zatím nejasná. Takové spojení by budilo dojem rozmanitější formule, než jen „jedna země – dva systémy“, kterou ostatně Tchaj-wan otevřeně odmítá.

Zdá se, že idea rodící se *Velké Číny* má též nesporné propagandistické motivy, využívající vlnu čínského nacionalismu a představující triumfální vizi budoucí Číny jako bohatého a mocného státu. Upevnění silného a jednotného státu po předchozím století „ponížení“ a nestability bývá v Číně pokládáno za historický přínos komunistického režimu.

Čína versus Západ

Vztah k expanzivnímu Západu je v Číně tradičně rezervovaný, současně však motivovaný naléhavou potřebou získat přístup k západním technologiím a přilákat investory. V tomto směru se současný postoj čínských komunistů nápadně podobá smýšlení generace o více než sto let dříve na sklonku vlády mandžuské dynastie, která usilovala o posílení státu (tzv. éra „sebeposílení“ 60.–90. let 19. století). Jak poukazuje např. Michael Yahuda, v Číně dodnes existuje aktuální dilema mezi obavami před hrozbou ze Západu a pocitem ohrožení vlastní kulturní identity (jak autor podotýká definované jak dříve v termínech konfucianství, tak nyní pomocí komunistické ideologie) a racionální potřebou interakce s okolním světem, byť i za cenu větší zranitelnosti zvenčí. Ideologický rozpor mezi maoistickým izolacionismem s jeho experimenty a pragmatickým přístupem reformisty Tenga tedy napovídá, jakým směrem se moderní čínský stát ubírá.³⁴

Tento rozpor dvou přístupů se podle Yahudova názoru projevuje v podobě dvou názorových skupin, ovlivňujících čínské politické a ekonomické myšlení. Neokonzervativní síly (tzv. „*hnědí*“), zastoupené v klíčových státních institucích s vazbami na státní průmyslový sektor, jsou si vědomy potřeby zahraničního obchodu a získávání zahraničních investic a technologií, avšak za podmínky konsolidace moci státu a udržení monopolního postavení klíčových státních podniků. Pronikající vlivy zvenčí (ekonomické, politické a zejména kulturní), jež jsou leckdy pokládány za podvrtné, se snaží udržet pod kontrolou. Stoupenci rychlejších reform (tzv. „*modří*“), reprezentující liberálnější podnikatelské vrstvy z přímořských provincií, jsou zastánci pluralizace systému, zdokonalení právního prostředí a intenzivnější interakce s vnějším světem. Ve vyšších politických kruzích (včetně armády) se nacházejí příslušníci obou táborů, dále pak i ti, kteří se kloní zčásti k oběma stranám. Tato názorová dichotomie bývá patrná v oficiální rétorice v podobě proreformních proklamací (odtud význam tzv. Tengovy cesty na jih do provincie Kuang-tung v roce 1992, jeho chvála ZEZ, Hongkongu a potřeby učít se od kapitalistických zemí) nebo odsudků západního „buržoazního liberalismu“ (viz např. kampaň proti „duchovnímu znečištění“ v 80. letech nebo vlna represí v roce 1989 po sérii demonstrací).³⁵ Styl čínské vnitřní i zahraniční politiky nelze jednoznačně přiřadit k žádnému z uvedených názorových pólů, působí dojmem kompromisu, který reflektuje konkrétní situaci.

Ekonomická politika období konce 90. let po nástupu Ťiang Ce-mina (Jiang-Zemin) a Ču Žung-t'i (Zhu Rongji) jde v reformách mnohem dále než v předchozím desetiletí. V problematice pojetí lidských práv a vůči kulturně-religiózním minoritám, stejně jako vůči Tchaj-wanu, je však stát nadále rigidní. Těžištěm soudobé politiky a oficiální propagandy je zachování stability státu, pokračování ekonomických reform a udržení tempa růstu životní úrovně. Yahuda shledává současný politický systém ČLR jako produkt tradičního čínského politického realismu, založeného na pevné hierarchii, moci a předivu konexí *kuan-si*. Čína využívá možností zapojení do globální ekonomické soustavy, avšak není ochotna překročit hranici vlastního zájmu a nechat se ovlivnit liberálními hodnotami Západu. Ekonomický styl ČLR autor označuje za „neomerkantilistický“ a chování její mezinárodní diplomacie je podle něj charakterizováno přístupem „maxi-mini“, maximalizujícím čínské nároky za podmínky minimalizace vlastní odpovědnosti a ústupků. Soudobá Čína je podle názoru stejného autora historickým pokračovatelem čchingského impéria

s danými teritoriálními nároky, pocity sebe sama jako oběti moderních mezinárodních dějin a s vědomím vlastní identity inklinující k nacionalismu.³⁶

Vymezení vztahu ČLR k okolnímu světu se věnuje řada soudobých čínských teoretiků. Je pozoruhodné, že jednostranně negativní přístup k Západu, jaký byl běžný v době maoismu, je v současnosti již zcela ojedinělý. Soudobí oficiální autoři v ČLR se shodují v kritice přeceňování západního liberalismu (demokratizace společnosti, radikální „šokové terapie“ v cenové liberalizaci), upozorňují na neúspěchy ekonomických reforem v sovětském bloku a zejména na jejich politické konsekvence vedoucí až k rozpadu státu a k etnickým konfliktům. Od začátku 90. let se prosazují názorové proudy v duchu neoautoritářství na úkor prozápadních liberálů, kteří byli represí státu a posílenou kontrolou hromadných sdělovacích prostředků vytlačeni z veřejného prostoru. Toto období je ovlivněno atmosférou rozpadu geopolitického bipolárního systému, pocitem zklamání z liberalismu, který podle názorů obecně rozšířených v Číně nepřinesl pozitivní výsledky, jakož i růstem nacionalismu a pocitem triumfalismu, živeného ekonomickým rozmachem země a sebeidentifikací s bohatými asijskými státy se silnou pozicí čínského etnika (zejména se Singapurem). Víra v „asijské hodnoty“ posiluje pocit identity a vlastní odlišnosti vůči Západu, kterému jsou přisuzovány expanzivní tendence (např. válka v Perském zálivu, intervence na území bývalé Jugoslávie, vybombardování čínské ambasády vojsky NATO v Bělehradě v roce 1999).

Přední neokonzervativní politologové Siao Kung-čchin (Xiao Gongqin), Š'Čung (Shi Zhong), Liou Li-čchün (Liu Liqun), Cchuej Č'-jüan (Cui Zhiyuan) a ekonomové Wang Šao-kuang (Wang Shaoguang) a Chu An-kang (Hu Angang) analyzují systémové slabiny státu, jehož autorita byla oslabena v průběhu reformního procesu, avšak shodně připouštějí racionální přínos otevření čínské ekonomiky světu. Takovýto názorový posun je pozoruhodný zejména u autorů, kteří zastávají pozice neomaoismu (např. Cchuej Č'-jüan). Vztah soudobé ČLR již není dán konfrontací se Západem, ale spoluexistencí s ním a důvěrou ve vlastní kulturní tradice, které tvoří alternativu vůči Západu. Těžiště světové politiky a ekonomiky leží však na Západě, a proto je čínská strategie otevírání se světu se zřetelem k rostoucí strategické závislosti ostražitá.³⁷ Po uplynutí řady staletí od zákazu objevitelských námořních výprav jako počátku hermetického uzavírání se Číny do sebe (dynastie Ming) je reformní kurz, který prosadil Teng Siao-pching, historickým zvratem, protože kdysi pasivní a defenzivní taktika je vystřídána aktivní ekonomickou politikou a asertivní zahraniční politikou, doprovázenou reorganizací a modernizací ozbrojených sil. Ve vnitřní politice pokračuje tvrdé autoritářství a stát striktně odmítá Západem žádané demokratické reformy, které mají v ČLR jen minimální podporu zdola.

OTEVÍRÁNÍ SE SVĚTU V POSTTENGOVSKÉM OBDOBÍ

V 90. letech reformní kurz v ČLR gradoval. Vybrané údaje Mezinárodního měnového fondu, uvedené v následující tabulce, přesvědčivě dokumentují, jak vysoký již byl objem zahraničně obchodní výměny, tak i přímých zahraničních investic (dále jen PZI). Zajímavý je však i pohled na původ investic v Číně.

**Objem zahraniční výměny a přímých zahraničních investic
v letech 1997–2001 (v mld. \$)**

Rok	1997	1998	1999	2000	2001*
Export	182,7	183,5	194,7	249,1	269,2
Import	136,4	136,9	158,7	214,7	241,3
PZI	41,7	41,7	37,0	37,5	40,0

* Předpoklad.

Pramen: IMF, People's Republic of China: Selected Economic and Financial Indicators. Public Information Notices, www.imf.org/external/np/secpn/2001/pn191.htm, 24. 8. 2001, přístup listopad 2001.

Přehled nejdůležitějších zemí-investorů v období 1995–1997

Stát	1995	1996	1997	1997
	v mil. \$			v %
1. Hongkong, Macao	20,625	21,458	21,954	41,90
2. Japonsko	3,200	3,692	4,390	8,38
3. USA	3,840	3,444	3,461	6,61
4. Tchaj-wan	3,165	3,482	3,342	6,38
5. Singapur	1,861	2,247	2,607	4,98
6. Korejská republika	1,047	1,504	2,228	4,25
7. Velká Británie	0,915	1,302	1,960	3,55
8. Panenské ostrovy	0,304	0,339	1,717	3,28
9. Německo	0,391	0,519	1,009	1,93
10. Francie	0,287	0,425	0,476	0,91

Pramen: Luo, Yadong: How to Enter China. University of Michigan Press, 2000, s. 15. Přejato z China Statistical Year Book, 1997.

Uvedené pořadí naznačuje, že nadpoloviční většina investovaného kapitálu pochází od Číňanů žijících mimo ČLR (navíc není známo, kolik procent z investorů čínského původu připadá do vymezení USA a Velké Británie, o Panenských ostrovech nemluvě).

Jestliže ještě počátkem 70. let byl zahraniční obchod pouhým doplňkem uzavřeného ekonomického systému, koncem 90. let již Čína figuruje v první desítce největších světových exportérů.³⁸ Export zboží a služeb již od poloviny 90. let přesahuje 20 % HDP a dále roste (1996 – 21 %, 1999 – 22,1 %, 2000 – 24,5 %). Přibližně stejného podílu dosahují s rozdílem několika procent i dovozy (1996 – 18,9 %, 1999 – 19,2 %, 2000 – 22,5 %).³⁹ Závislost čínské ekonomiky na zahraničním obchodu a její rostoucí trend je tedy zcela evidentní. Rovněž pokračující rychlý růst HDP (7–8 % v letech 1999–2000)⁴⁰ si nelze představit bez každoročních PZI. Čína je od roku 1993 druhým největším příjemcem PZI na světě. Přitom podniky se zahraniční kapitálovou účastí se podílejí 30 % na celkovém exportu, navíc většina zboží na export byla vyrobena z dovezených surovin a komponentů.⁴¹

Tyto procesy vedou ke strukturálním změnám, které zvětšují ekonomickou provázanost se světovým i regionálním trhem. Zvyšuje se podíl průmyslové výroby, stoupají nároky na dovoz průmyslových výrobků, specializace a koncentrace výroby prohlubují rozdíly mezi vnitrozemím a přímořskými oblastmi, čímž se dále diferencuje závislost na importech. Čína je navíc specifická svými demografickými parametry, relativním úbytkem zemědělské půdy (důsledek stavební činnosti, eroze) a kumulací ekologických problémů (úbytek spodní vody, odlesnění, dlouho neřešené otázky průmyslových exhalací atd.). Proto lze v budoucnu očekávat nezbytnost importů zemědělských výrobků, ačkoli po dvě desetiletí reforem byla zachovávána soběstačnost jako jedna ze strategických priorit. Podstatným faktorem pro budoucí nárůst importů zemědělských komodit je též kvalitativní posun ve spotřebitelské poptávce směrem k větší konzumaci masa, k lepší jakosti výrobků atd. Podíl produkce a obchodu s jednotlivými plodinami není jednoznačný, umožňuje jak export, tak i import, a to např. v případě rýže, kdy majetnější spotřebitelé dávají zčásti přednost kvalitnějším druhům z dovozu, ačkoli na domácím trhu je levnější vlastní rýže. V tomto století je všeobecně očekáván růst dovozů zemědělských výrobků, který bude muset být vyvažován exportem průmyslového zboží s vyšší mírou přidané práce.⁴²

K větší budoucí závislosti na světovém trhu povede rostoucí energetická spotřeba, která byla doposud kryta domácí těžbou surovin (zejména uhlí), avšak i při strukturálních změnách a při nezbytném omezení plýtvání bude podle prognóz ČLR muset hradit vznikající potřebu (zejména dovozy ropy) vývozem uhlí. Přízpůsobování cen energetických

surovin ke světové úrovni, popřípadě k jejich fluktuaci, bude dalším faktorem, který povede k větší závislosti čínské ekonomiky na vnějším prostředí.⁴³

Čínská otevřenost zblízka

Obecné výčty statistických údajů obyčejně poskytují velmi hrubou představu o tom, do jaké míry se čínská ekonomika otevírá světu. Zobecňující charakteristiky Číny založené na makroekonomických údajích obvykle vytvářejí dojem, že je Čína ekonomicky otevřenou zemí. Konkrétní praxe zahraničních firem (včetně českých), které realizují v ČLR své obchodní a investiční aktivity, však mohou některé zobecňující představy o otevřenosti čínské ekonomiky relativizovat. Pro obchodní politiku Číny byl dosud typický protekcionismus. Přístup zahraničních subjektů na čínský trh ztěžovala nejen vysoká úroveň celních sazeb (např. 100% dovozní clo /mimo DPH/ na automobily platilo ještě v 90. letech), převyšující průměrem 37,5 % země APEC (20 %), ale i časté využívání netarifních bariér. Ke snížení cel došlo až ve druhé polovině 90. let a až k nejnižší průměrné hodnotě 15 % v roce 2000.⁴⁴ Po vstupu do WTO bude snižování cel pokračovat. Uvedené údaje o dosavadní výši cel se týkají předchozích dvou desetiletí, během nichž se „otevírání světu“ vžilo do všeobecného povědomí, avšak leckdy bez bližšího určení, nakolik se skutečný „úhel“ tohoto otevření blížil spíše k pouhé skulině.

Další překážkou obchodu, méně viditelnou než vysoká cla, byla řada netarifních opatření, zejména množstevních kvót na dovoz, díky nimž byl mj. podstatně redukován také import českých osobních a nákladních automobilů. Protekcionistická politika, podpora exportu a nízká cenová úroveň domácí produkce (s podporou státu) vytvářely tendenci k růstu obchodních deficitů u řady čínských obchodních partnerů. Např. pasivní obchodní saldo USA společně se stížnostmi amerických odborů, se ztrátami firem v důsledku nedodržování autorských práv a s problémem čínského dumpingu patří k nejčastěji se opakujícím tématům americko-čínských rozporů ekonomické povahy. Také Česká republika, která v první polovině 90. let přistoupila na liberální pravidla obchodu, se marně potýká s rostoucím deficitem obchodní výměny s ČLR, aniž by měla účinný prostředek, jak tento trend zvrátit.⁴⁵

Čínský trh se z mnoha hledisek jeví jako velmi netransparentní. Velké kontrakty s čínskými státními podniky procházejí komplikovaným řízením za účasti nejen managementu daných podniků, ale i místních úřadů, politických orgánů a představitelů bank. Mezi ekonomickými subjekty v ČLR existují po léta udržovaná *kuan-si*, která zprostředkovávají přístup k bankovním kruhům, k místním i centrálním úřadům, k odborům, k celním a policejním útvarům, ke státním kontrolním orgánům atd., bez nichž nelze učinit žádná podstatná rozhodnutí. Odběratelsko-dodavatelské vztahy mají svá zaběhlá pravidla, která nemusejí být nezasvěcené straně zřejmá, která však umožňují ve velmi specifickém prostředí úspěšně přežít. Jednání o cenách, dopravě, servisu, vymáhání pohledávek, daních, celních a daňových úlevách atd. se děje cestou dohody, při níž vzájemná důvěra a letitá osobní známost hrají podstatnější roli než smluvní dokumenty. Privátní sektor je sice velmi dynamický a flexibilní, avšak většina průmyslového výrobního sektoru je stále pod kontrolou státních podniků. Tyto podniky jsou technologicky zaostalé a přes reformní stimuly pokračují v dosavadní praxi čerpání úvěrů u bank, která nevede k růstu efektivnosti. Pracovní morálka zaměstnanců je leckdy deformována nesmyslným rovnostářstvím zavedeným v dobách maoismu a přetrvávajícími garancemi zaměstnanosti. Protože státní podniky stále plní funkci plátce sociálních dávek (vyplácejí zaměstnancům kromě mzdy také starobní důchody, podpory v nezaměstnanosti, jim i rodinným příslušníkům hradí výdaje za zdravotní péči, popřípadě další sociální poplatky), společně s byrokratickými odbory mají na místní a provinční úrovni i politický vliv.

Jedním z obecných specifíků čínského trhu od 90. let je obtížná vymahatelnost plateb. Čínské podniky (zejména státní) jsou navzájem řetězovitě zadlužené. Několikaměsíční zpoždění bez ohledu na penále bývá řešeno pokusy o kompenzace formou dodávek jiné-

ho zboží, které je právě k dispozici a které musí být se ztrátou příjemcem zpeněženo. Vymáhání plateb od zákazníků po celém obrovském území ČLR, jejíž provincie jsou vzdáleny řádově i den a déle trvající jízdou vlakem, není jen noční můra dnes již zkrachovalého podniku Huna-Desta, ale i zkušeností řady mezinárodních firem.⁴⁶ V souvislosti s odbytem se nelze nezmínit o častém porušování ochrany výrobních značek a intelektuálního vlastnictví. K postiženým zemím patří nejen USA, stěžující si na prodej pirátských kopií videonahrávek, softwaru či sportovních potřeb, ale i např. Japonsko, které reklamuje sériově vyráběné ilegální kopie motorek Suzuki, Yamaha a Honda.⁴⁷

Zahraniční podniky, které žádají o právo zřídit své obchodní zastoupení v Číně, získají licenci pouze za předpokladu partnerství s některým čínským podnikem.⁴⁸ Ten vystupuje jako prostředník, spolupodílí se na obchodní činnosti a má nárok na provizi. I když je nemožné se v Číně obejít bez spolupráce s místními obyvateli, podmínění udělování licencí volbou čínských partnerů-patronů je pro cizí podniky byrokratickým omezováním, které – jak se zdá – má již od doby *kantonského systému* svou tradici. Zahraniční vývozci musejí v ČLR přistoupit na podmínku zajištění distribuce zboží a servisu s účastí čínské strany. Vynucený patronát navíc zahrnuje omezující styl personální politiky, který předpisuje přednostní zaměstnávání čínských občanů, jejichž výběr nemůže zahraniční subjekt aktivně ovlivnit. Týká se to především nábory tlumočnicků, úřednického, technického a obslužného personálu zahraničních ambasad i obchodních zastupitelství. Výběr pracovníků u joint-ventures podléhá dohodě s čínským subjektem, který zastupuje management, odbory a stranické organizace. Zájem získat a udržet pracovní místa z důvodu osobních konexí nemusí vyhovovat zahraniční části vedení podniku, která má své představy o kvalitaci či o pracovní morálce.

Podstatnou překážkou zahraničních obchodních aktivit je též netransparentní legislativa, která je zastaralá a díky početným novelizacím velmi nepřehledná a nejednotná a která umožňuje různé výklady jak v různých provinciích, tak i ve stejném místě. Žádoucí interpretace problému je tedy leckdy věcí volby „vhodného“ úředníka. Celní a daňová pravidla jsou též nejasná, avšak díky vhodným konexím na úřadech lze dosáhnout individuálních úmluv. Takovýto systém může západním subjektům připadat obtížný, lze však z něj těžit, pokud si kdokoli dobře osvojí jeho zákonitost. V domácím prostředí je nepochybně výhodou na čínské straně. Čínský byrokratický systém vytváří podmínky ke korupci, která patří k místním specifikům a která je jednou z největších slabín čínského společenského systému.

Podobné komplikující okolnosti ovlivňují samozřejmě i existenci společných podniků. Osud českých podniků, které založily v Číně joint-ventures, je tristní (např. Hunan-Desta a Škoda Jin-ma Turbine zkrachovaly, projekt rozšíření elektrárny v Šen-tchou je ekonomicky sporný, Lan Fang Pan Vítkovice přežívá díky státní podpoře ČR, Evector Guiyang, jenž byl jedinou světlou výjimkou, byl českým podílníkem odprodán).⁴⁹ Přestože o zakládání společných podniků v Číně je značný zájem, jejich ekonomické výsledky nejsou přesvědčivé. Elementární prioritou je totiž míra zisku. Podle *The Economist* z roku 1998 více než polovina společných podniků se zahraniční účastí hospodařila se ztrátou.⁵⁰ Vzhledem k napjaté situaci zadlužených státních podniků je vytváření společných podniků se zahraničním partnerem pro čínskou vládu velmi efektivním opatřením. Zbývající státem dosud vlastněné a řízené podniky v ČLR budou muset projít etapou oddlužení, restrukturalizace i bankrotů,⁵¹ a to především vzhledem k míře zadlužení tří ze čtyř největších státních bank.⁵² Analýza příčin sporných výsledků hospodaření podniků s cizí majetkovou účastí by vydala na samostatnou studii. Ze zkušeností českých firem podnikajících v Číně vyplývá, že vedle neznalosti specifického a netransparentního prostředí v Číně je klíčovým rizikovým faktorem odbyt zboží,⁵³ problémy s institucemi, nefungující soudnictví i problematická spolupráce s čínskou pracovní silou, včetně managementu.

Jedním z dalších faktorů charakterizujících míru otevřenosti čínského prostředí je státní měnová politika. Čínská měna není dosud konvertibilní. Právo získávat devizový účet

bylo již sice podstatně rozšířeno, avšak z hlediska zahraničních subjektů jsou podmínky v ČLR ve srovnání s mezinárodním standardním prostředím ještě omezené. Neexistuje právo libovolně disponovat s vlastními devizovými účty, lze z nich vybírat za omezujících podmínek, tj. např. se souhlasem čínské části managementu nebo podle účelu platby.

Míra kulturní a individuální segregace cizinců v Číně

Pokud jde o podmínky existence a pohybu cizích státních příslušníků na území ČLR, přes relativní pokrok v nárůstu počtu cizinců ve velkých (zejména přímořských) městech a ZEZ, kteří jsou domácím obyvatelstvem přijímáni příznivě a bez počátečního etnologického úžasu, je jejich sociální komunikace s čínským prostředím omezená. Cizinci žijí v ČLR v ekonomicko-rasové segregaci, která je ve většině případů pro obě strany vyhovujícím kompromisem, jenž cizincům poskytuje materiální standard vysoko nad obecným čínským průměrem za finanční protihodnotu, kterou za svá privilegia zaplatí. Výběr hotelů je omezen, neboť pouze některé z nich mají povolení ubytovávat cizince. Představa cizince ubytovaného v běžné zástavbě pohromadě s obyčejnými Číňany je něco zcela nebývalého, a proto lze osoby s cizí státní příslušností najít pouze ve vybraných luxusních lokalitách.

Otevřené rasové útoky jsou ovšem zcela ojedinělé, projevy nacionalismu a rasismu se projevují spíše skrytě, byť existují.⁵⁴ Zvláštním případem rasových předsudků je např. ten, že někteří cizinci (zejména Afričané) jsou v důsledku svého promiskuitního chování šířiteli nákazy AIDS, zatímco skutečná kalamita v rozšíření viru HIV byla podceněna a zaviněna jinými okolnostmi.⁵⁵ Kuriózní, ale příznačnou ukázkou přístupu čínských úřadů k cizincům je neuznání platnosti mezinárodních řidičských průkazů a nutnost složit zkoušky na čínský průkaz. Každý, kdo v ČLR strávil byť jen několik dní jako turista, musel prožít počáteční šok ze způsobu, jakým se řídí tamní automobilový provoz a jak běžně jsou ignorována i elementární pravidla řízení při předjíždění, parkování, respektování přednosti v jízdě atd. Jinou čínskou zvláštností je umístění uniformované stráže před vchody zahraničních zastupitelství. Občané ČLR, kteří chtějí vstoupit do bran, se musejí prokázat zvláštním povolením, které vydávají místní úřady. Takovýto způsob kontroly je pro mnoho Číňanů odstrašující.

Pokoušíme-li se hodnotit ČLR co do míry otevřenosti světu, nelze přehlédnout existující turismus a to, že se zahraniční návštěvníci již stali v Číně běžným jevem. Provozovat individuální turistiku je možné i v Tibetu, oficiální politika ČLR se však snaží tyto aktivity podchytit prostřednictvím předraženého „package“ stylu služeb prostřednictvím čínských cestovních agentur.⁵⁶

Je nesporné, že uvolnění státní kontroly nad jednotlivci a soudobé technické vymoženosti podstatně změnily komunikační možnosti. Proto období reformy přineslo i závratné tempo rozšíření telefonů, faxů, rozhlasových a televizních přijímačů, osobních počítačů i zavedení internetu. Přesto je třeba upozornit na rozdíl mezi statistikami a realitou. Vlastnit zařízení pro satelitní příjem televizních programů ještě neznamená, že dochází k růstu sledovanosti zahraničních vysílání a touhy po demokracii. Zahraniční zpravodajství přes satelit nabízejí převážně hotely pro cizince, kde je zpravodajství cenzurováno. Do jaké míry jsou satelitní přijímače rozšířeny v čínských domácnostech lze těžko posoudit. V jižních přímořských provinciích je běžně dosažitelný signál vysílačů z Hongkongu a z Tchaj-wanu. Vzhledem k jazykové a kulturní bariéře i k policejnímu dohledu nelze však očekávat, že se běžně sleduje nečínské zahraniční vysílání. Podobně užívání internetu neexistuje bez omezení, nedovoluje volný vstup na jakékoli webové stránky. Jak svědčí zprávy z tisku, mají uživatelé k nepovoleným adresám znemožněn přístup, popřípadě bývají podnikány razie v internetových stáncích, přičemž uživatelé internetu mohou být a jsou prostřednictvím úřední kontroly vystaveni trestnímu stíhání.⁵⁷

Nepřehlédnutelnou změnou prošel od počátku 90. let čínský životní styl, viditelný zejména ve městech. Oficiálně tolerovaná i dokonce propagovaná komercializace společ-

nosti přinesla vpád globální populární kultury, která ovlivnila jak individuální projevy v odívání, osobní vizáž, masovou oblibu populární hudby,⁵⁸ tak i zaznamenala rozšíření rychlého občerstvení ve stylu McDonald's, KFC atd., kterým se podařilo výrazně a paradoxně prosadit právě v tak svérázném hájemství, jakým je čínské kulinářství. Přesto je sporné, zda lze uvažovat o „pozápadnění“, neboť se dotýká jen vnějších konzumních projevů, analogických se srovnatelnými asijskými zeměmi, jako je Japonsko, Korejská republika, Singapur, Thajsko, Malajsie atd., v jejichž případě též nelze vyvozovat závěry o zásadní změně jejich kulturní identity. V případě Číny jsou tyto jevy spíše příznakem opožděného rozvoje spotřebního průmyslu jako součásti obecného ekonomického růstu (včetně životního standardu), který navíc probíhá nerovnoměrným tempem v rámci regionů, dále i uvolněním dříve rigidního dozoru nad jednotlivci. Fetišizace kulturních banalit Západu je selektivní a spíše svědčí o malém pochopení Západu a kontextu jeho kultury, včetně populární. Vedle části fetišizované západní populární kultury vyrůstá její čínská paralelní podoba, která je i přes hybridní a globální (původně západní, přes filtr Hongkongu, Tchaj-wanu, Japonska a jejich hromadné sdělovací prostředky) podstatu vnímána jako vlastní (jeansy, trička s potiskem, účesy, drogy, pop-music, s jistou výhradou taneční zábava disco).

VSTUP ČLR DO WTO

Kuomintangská Čína patřila k zakládajícím signatářům sdružení GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*), předchůdce Světové obchodní organizace (WTO), avšak členství bylo vázáno na režim, který ztratil své pozice na pevninské Číně a uchýlil se na Tchaj-wan. Komunistická Čína byla oficiálně uznána Západem a prozápadními asijskými státy (zejména Japonskem) až v 70. letech, kdy dosáhla i členství v OSN na úkor Tchaj-wanu, avšak např. její členství v Mezinárodním měnovém fondu existuje kontinuálně od roku 1945. V rozmezí let 1949–1971 byla Čína v politické izolaci a globální ekonomické instituce oficiálně považovala za „*nástroje kapitalistického vykořisťování*“.⁵⁹ Po přehodnocení této politiky a po usmíření s bývalým nepřítelem číslo jedna s USA (1972) svůj postoj změnila. Uznání práva reprezentovat Čínu ve Světové bance získala ČLR v roce 1980,⁶⁰ od roku 1991 je též členem APEC.

Čína v rámci své reformní politiky o členství ve Světové obchodní organizaci cílevědomě usilovala již od 80. let, kdy podala přihlášku o znovupřijetí do jejího předchůdce GATT (1986), přičemž již od roku 1984 byla přítomna na jednáních GATT jako pozorovatel. Pro kritickou mezinárodní odezvu na vlnu represí v ČLR v roce 1989 byla jednání o přijetí do WTO na čas pozdržena, až v listopadu 2001 bylo přijetí ČLR spolu s Tchaj-wanem (Tchaj-wan jako ekonomická entita, nikoli jako stát) úspěšně odsouhlaseno.

Čína potřebuje být členem WTO, neboť zahraniční obchod a investice jsou již hybnými silami ekonomického růstu. Bezprostředním efektem členství ve WTO mají být očekávané 0,5–2 procentní body růstu HDP.⁶¹ Udržení tempa růstu je vzhledem k rostoucímu sociálnímu napětí a k úpadku moci komunistické strany politickou prioritou.

Vstupem do WTO Čína získá nárok na veškeré výhody, které si členské státy, jež dohromady pokrývají více než 90 % světového trhu, navzájem poskytují. Odstraněním vzájemných obchodních bariér dojde mezi Čínou a členy WTO k otevření trhů, které umožní zvýšení obrátu, tedy jak exportů, tak i importů. Zintenzivnění obchodu a výroby Číně přinese pracovní příležitosti, investice, moderní technologie, zdravou konkurenci a přizpůsobení legislativy obecné mezinárodní úrovni. Členství ve WTO je navíc podstatným politickým ziskem, který jí umožní vyhnout se každoroční licitaci s USA o dříve nutnou Doložku nejvyšších výhod (MFN). Politika Clintonovy administrativy se snažila její obnovování podmiňovat požadavky na změnu přístupu Pekingu k otázkám lidských práv, avšak tato taktika se ukázala jako neproduktivní a vyústila až k udělení trvalé obchodní doložky (PNTR) v roce 2000. Současná pozice Pekingu ve vztazích s USA bude o poznání výhodnější, neboť Washington ztratil jeden z účinných nástrojů nátlaku. Pro Čínu je v sou-

časné situaci další podstatnou výhodou, že případné obchodní spory ztratí politický bilaterální rozměr a stanou se předmětem řízení, která se přesouvají na nadnárodní úroveň. Členství ve WTO současně Čínu opravňuje k aktivní participaci na rozhodování o otázkách obchodní politiky na bázi mezinárodní instituce.

Přijetí ČLR do WTO bylo na Západě očekáváno jako velká událost, která přinese mimořádné ekonomické možnosti. Jde především o snížení dovozních tarifů ČLR u průmyslového zboží ze současné průměrné výše 25 % (rok 2000) na 9 % do roku 2005. Zároveň dojde ke zrušení dovozních kvót a licencí u celé řady výrobků a k otevření maloobchodu pro cizince, kterým bude umožněno i stoprocentní vlastnictví distribučních a prodejních poboček.⁶² Současných 80–100 % cla na automobily se má do roku 2006 snížit na úroveň 25 %, na základě požadavku Evropské unie (EU) Čína do dvou let zruší restriktce na všechny kategorie, typy a modely vozidel vyrobených v joint-ventures čínských podniků s členskými státy EU (tedy i všemi ostatními zeměmi mimo EU).⁶³

V rámci distribuce zboží ČLR do tří let zruší omezení pro joint-ventures, která se vztažují na velké obchodní domy a na jejich řetězce, zruší též omezení platná pro obchodní domy v zahraničním vlastnictví. V praxi tak budou zahraniční firmy kontrolovat do limitu 65 % maloobchodní distribuci zboží v obchodních domech. Zboží vyrobené v ČLR musely zatím zahraniční firmy distribuovat prostřednictvím domácích podniků, v novém režimu si budou moci vytvářet svou vlastní distribuční síť.⁶⁴ Členské státy WTO zruší dovozní kvóty na čínský textil (s určitými výjimkami do roku 2008).⁶⁵

Ke změně dojde v oblasti telekomunikací a pojišťovnictví. Zahraniční telekomunikační podniky, které doposud směly v ČLR jen prodávat přístroje, budou moci na území ČLR držet vlastnické podíly do 25 % a po roce 2005 do 49 %. Tím bude domácí státní monopol v tomto oboru poprvé vystaven zahraniční konkurenci. Zahraničním firmám bude též umožněn omezený vstup do telekomunikačních služeb jako internet, paging atd. pouze v Pekingu, v Šanghaji a v Kantonu do 30 %, po dvou letech do 50 %.⁶⁶ Po vstupu do WTO bude moci v ČLR zahájit činnost (před vstupem do WTO téměř 99% monopol státu) omezený počet subjektů (šestnáct, z toho pět z USA a sedm ze zemí EU) v pojišťovnictví. Dojde též k rozšíření prostoru pro zahraniční konkurenci v oblasti bankovníctví. Zahraniční banky budou poskytovat služby v domácí měně (RMB) čínským firmám (po dvou letech od vstupu do WTO) i individuálním klientům (po pěti letech). Rozhodující postavení čtyř čínských bank na trhu (přes 70 %) zůstane zachováno, avšak menší čínské banky patrně pocítí vliv zahraniční konkurence jak na trhu, tak i v úbytku kvalifikovaného personálu. Čína povolí rovněž vstup cizího kapitálu do obchodů s cennými papíry formou joint-ventures do limitu 49 %.⁶⁷

MOŽNÉ DŮSLEDKY ČLENSTVÍ VE WTO

Změny se dotknou též rezortu zemědělství, kde dojde ke snížení dosavadních dovozních cel a množstevních kvót na zemědělské plodiny a výrobky, včetně strategických položek, jako jsou obilniny, sojové boby a maso. Lze očekávat, že čínští zemědělci v důsledku dovozů lacinějších a kvalitnějších komodit budou zahraniční konkurenci postiženi ze všech výrobců i společenských vrstev nejvíce.⁶⁸

Podmínky přijaté po dlouholetém vyjednávání byly pro všechny strany kompromisem. Západ obětoval politický nástroj jak nutit Peking k akceptování lidských práv a vystavil se obvinění, že své civilizační zásady vyměnil za obchodní zájmy na nátlak mocných lobby. Podstatným argumentem zastánců obchodu s Čínou je praktická nemožnost přímo politicky přimět Peking k politické liberalizaci a současně důvěra v působení tržních sil, jejichž účinek je již v současné ČLR patrný. Pokud USA jako přední velmoc Západu řeší dilema strategie zadržování versus zaangažování (*containment vs. engagement*), v praxi se odehrává v podstatě obojí. Ideologické důvody pro strategické zadržování Číny již neexistují, neboť současná realita se od období studené války podstatně liší, a to bez ohledu na možný konflikt, který by Čína mohla vyvolat v Tchajwanském průlivu nebo v Jihočín-

ském moři. Čína již přinejmenším od počátku 70. let není skutečným strategickým protivníkem Západu. Spor se z ideologicko-strategické roviny přesouvá na platformu konfliktu praktických ekonomických zájmů a do oblasti civilizačních hodnot.

V roce 2000 během schvalování trvalé obchodní doložky (PNTR, Permanent Normal Trade Relations) americkým Kongresem proběhla v západním tisku diskuze, která srovnávala všechna pro a proti vstřícnému postoji k obchodu s Čínou a poukazovala na shodné postoje členů demokratické i republikánské strany, stejně jako na aktivní lobbying zainteresovaných firem.⁶⁹ Bylo příznačné, že se ani komunita čínských disidentů neshodla na jednotném názoru. Zatímco Wej Ťing-šeng (Wei Jingsheng) varoval před ústupky vůči pekingskému režimu, jemuž ekonomická spolupráce se Západem vyhovuje, Pao Tchung (Bao Tong) či hongkongský demokrat Martin Lee americký souhlas s PNTR schvalovali.⁷⁰

Možným argumentem, který by mohl odradit Západ od ekonomického sblížení s Čínou, mohou být vojenskostrategické důvody. Takovéto úvahy vyvolává cílevědomé úsilí Číny o modernizaci armády, její netransparentní financování či arzenál zbraní hromadného ničení a balistických raket. ČLR poskytuje vojenské technologie některým státům podporujícím mezinárodní terorismus a své asijské sousedy znepokojuje drobnými vojenskými incidenty v Jihočínském moři a demonstrativními vojenskými manévry v Tchajwanském průlivu. Dalším zdrojem obav Západu je úsilí Číny o získávání moderních technologií k vojenským účelům. Protiargumentem k obavám ze strategického posílení Číny však může být pochybný účinek případného „vyobcování“ ČLR ze světové ekonomické komunity, stejně jako posílení čínského nacionalismu, který by propagandisticky sílil v důsledku „intričků Západu“.

Nejednotný postoj k ekonomickému prorůstání Číny do globální soustavy existuje i v Číně samé. Za vznikající situace krystalizují skupiny těch, kteří z daného procesu profitují, a těch, kteří na něm trpí. K prvním skupině jistě patří část stranické a ekonomické elity, která těží ze svých výhodných postů zejména v přímořských provinciích a ve velkých městech. O tom, že komunistická strana hledá svou oporu ve vyšší a střední podnikatelské třídě, svědčí i oficiální výzva prezidenta Ťianga o zájmu strany přijímat do svých řad podnikatele. Prezident vyjádřil přesvědčení, že chce-li strana přežít, musí reflektovat změny ve společnosti.⁷¹ Takovéto pokračující propojování politické moci s ekonomickou implikuje nekontrolovatelný nárůst korupce, která se rozbujela již od počátku reformy a která je všeobecně shledávána jako jedna z klíčových slabín soudobého společenského systému v ČLR. Minxin Pei, přední autor zabývající se soudobou Čínou, odhaduje ekonomické ztráty státu v důsledku korupce na úrovni 4–8 % HDP.⁷² Týž autor varuje před narůstajícím sociálním napětím, které musí nastat po další liberalizaci ekonomiky. Cenu, kterou bude muset ČLR zaplatit za členství ve WTO, pocítí především zájmové skupiny znevýhodněné v nové situaci. Vedle početně nejsilnějších postižených skupin obyvatelstva, jimiž se stávají propouštění zaměstnanci státních podniků a část konkurencí vyřazených farmářů, Pei poukazuje i na část vládnoucí elity, jejíž moc zasahovat do ekonomiky bude omezena. Proto lze očekávat i rozkol ve vyšších „patrech“ společenského žebříčku, kde vedle profitujících jsou též postižení. Za takovéto situace lze ze strany nespokojených pravděpodobně očekávat využívání sociálního napětí k politickému boji, popřípadě podvracení reformní politiky a obstrukce v jejím přizpůsobování vůči pravidlům WTO.

Vnitřní napětí vyvolané konfliktem mezi státem a společností může dále vést k opačnému opatření, než jsou Američany vytožené politické reformy v ČLR a upevnění čínské kooperace se Západem. Protože komunistická strana ztrácí svou bývalou masovou podporu a protože čínská společnost je stále značně atomizovaná, lze očekávat tvrdé potlačování politického disentu a projevů sociální nespokojenosti.⁷³ Pro příklady politizace sociálně-ekonomických problémů v zemích srovnatelných s Čínou není třeba chodit daleko, o čemž svědčí rétorické odsudky Západu některými politiky zemí postižených tzv. asijskou krizí v roce 1997 (Mahathir Mohamad, Lee Kwan Yew) nebo ve stejné době de-

monstrace jihokorejských dělníků na protest proti managementu firem podněcovaných Mezinárodním měnovým fondem k restrukturalizaci.⁷⁴ Přestože reformní vláda premiéra Ču postupně ztěžuje podmínky pro „vydržování“ neproduktivního státního sektoru, k bankrotům dochází zatím zcela výjimečně. Krachy velkých podniků způsobené zahraniční konkurencí je možné velmi snadno zpolitizovat pomocí nacionalistické rétoriky. S tím, jak se přítomnost cizinců stane viditelnější, lze očekávat, že čínský nacionalismus pobude svou dosud abstraktní podobu a bude podepřen konkrétními důvody. Nelze podceňovat ani specifika kulturního prostředí jak Číny, tak i ostatních zemí Dálného východu. V moderní historii Číny existují příklady nejen moderních metod ekonomického nacionalismu (řada bojkotů zahraničního zboží v Šanghaji, v Kantonu za republikánského režimu) srovnatelných s podobnými projevy kdekoli na světě, ale i projevů snášenlivosti, převažující nad excesy, a proto by bylo generalizování nemístné. Nelze však opomíjet oživující čínský nacionalismus, který se v posledním desetiletí šíří ve veřejném mínění a k němuž překvapivě inklinuje i mladá generace a lidé s vyšším vzděláním.⁷⁵

S tématem možného konfliktu na nacionalistické bázi souvisí též problém závazků vyplývajících z členství ve WTO. Přitom vyjdeme z předpokladu, že se čínské vlády budou snažit závazky splnit. Vzhledem k problému obtížné vynutitelnosti autority vlády na vlastním teritoriu, kterou zcela běžně připouštějí i oficiální konzervativní autoři v ČLR (viz výše), však existují četné pochybnosti o tom, jak budou zahraniční subjekty v ČLR chráněny před diskriminací a nekalou soutěží. O tom, jak nedostatečně je pekingská vláda schopna udržet kontrolu nad vlastními celními, policejními i vojenskými orgány v regionech, svědčí četné korupční skandály a doložené případy organizovaného pašování zboží za účasti odpovědných místních institucí, včetně samotných stranických organizací.⁷⁶ Je otázkou, jakým způsobem se chce Čína vypořádat s bujícím odvětvím padělání zboží s ochrannou známkou, kterou např. recenze studie *China Fake Out* pokládá za plně „integrováný a diverzifikovaný průmysl, ... jenž svým rozsahem nemá ve světě obdoby“. Podle názoru autora této studie, která se zaměřuje zejména na jižní provincie, představuje pirátská výroba značné ekonomické škody nejen pro zahraniční investory, ale v podobě ušlých zisků, cel a daní i pro vlastní ekonomiku ČLR. Výroba padělek je rozptýlena do velkého množství malých dílen, odkud se zboží sváží do obrovských distribučních center a posléze vyváží do celého světa. I když státní úřady projevily schopnost potlačit některé nekalé jevy, jako je pašování zboží, vypořádat se s padělatelstvím je v předu lokálních zájmů a v propojení oficiální ekonomiky s černým trhem obtížnější. Autor předpokládá, že po vstupu do WTO se tento problém spíše zhorší a že Spojené státy, které patří k nejvíce postiženým, ztratily v tomto směru prostředky k politickému nátlaku. Ačkoli lze doufat v postupné zlepšování situace, pochybnosti vyvolává již zjištění, že čínské právo nemá definici padělání („counterfeiting“).⁷⁷

Pro zahraniční subjekty podnikající ve zvláštních ekonomických zónách bude nový režim znamenat nepříjemnou změnu ve zrušení některých ekonomických stimulů, jakými byla např. daňová zvýhodnění. Čína se totiž vůči členským státům WTO zavazuje přistupovat k domácím i zahraničním firmám podle stejných pravidel. Preference uvnitř ZEZ sloužily k přilákání investorů. Podle zkušeností česko-čínských joint-ventures v Číně se zdá, že jednotlivé subjekty měly ohledně daňových odvodů vyjednané individuální podmínky, často i poněkud nejasného znění. Např. v konkrétním případě společného podniku Lan Fang Pan Vítkovice byla první daňová příznání na podzim roku 2001 teprve „v rozběhu“, aniž by bylo jasné, jakou sazbu bude tento společný podnik platit, či zda nebude vznesen požadavek zpětně doplatit daň za uplynulé roky.⁷⁸

Členství ve WTO bude nutit Čínu k legislativním a institucionálním reformám, které budou oslabovat moc státní byrokracie (včetně příslušných *kuan-si*) a měly by posílit autoritu zákona a práva ekonomických subjektů. Tento proces je z hlediska současných ekonomicko-politických pozic stranické elity obecně podvratný. Minxin Pei upozorňuje na mýtus postmaoistické éry o ekonomických reformách, které by měly být podle očekávání

Západu doprovázeny politickými reformami. Ačkoli autor implicitně pochybuje o trendu k demokratizaci, za nezbytné považuje změny postavení legislativy jako takové i posílení politické role jak centrálního, tak i regionálních parlamentů.⁷⁹ Čína opatrně a po malých krocích liberalizuje ekonomiku, avšak odmítá změnit politický systém. Do jaké míry se tento napjatý vztah bude dařit Pekingu udržet, bude zajímavým testem univerzální platnosti liberálních teorií. Čína není ani formálně demokratickou zemí, její společensko-ekonomické dění nese stopy anarchičnosti. Volání po vládě silné ruky může z řady politických a ekonomických důvodů získat mezinárodní podporu, neboť destabilizace Číny by měla závažné mezinárodní důsledky. Sama strukturální a regionální nevyváženost čínské ekonomiky se dalším postupem otevírání a liberalizace bude ještě zvětšovat. Spolu s tím porostou sociální kontrasty, které v době maoismu neexistovaly a které jsou nyní již viditelné.

Bezprostřední dopady začlenění ČLR do WTO se jistě nebudou projevovat den ze dne. Snížení celních tarifů je u jednotlivých komodit konkrétně rozvrženo podle harmonogramu na pět let, a proto nelze očekávat skokové přírůstky exportů i importů. Je třeba předpokládat, že se po přílivu dalšího zboží bude ještě dále vyhrocovat silná konkurence na čínském trhu, který je již dnes přeplněn zlevněným zbožím ze zemí postižených tzv. asijskou krizí. Výhoda dalšího otevření trhu se tedy týká jen určitého vybraného sortimentu. Současně nelze očekávat, že dojde k plošné demonopolizaci ekonomiky. Příklad Korejské republiky nebo Japonska, jejichž ekonomiky jsou již více a dříve (byť částečně) otevřené než Čína, je dostatečně ilustrující.⁸⁰

Členství Číny ve WTO nemusí podstatně zvrátit zájem chránit národní trh, neboť i přes změnu celních sazeb existují i další metody, ve světě běžně používané, jak v konkrétních případech alespoň dočasně zastavit nežádoucí příliv importů. Lze využít mimotarifních opatření, jakými jsou požadavky na certifikaci, odborné expertizy jakosti výrobků a následné zákazy jejich prodeje z důvodů ochrany zdraví, ekologická nařízení, eventuální zdoluhavé arbitráže či soudní spory mohou pak působit ve prospěch strany, která takovýmto způsobem taktizuje.

Ani záplava kvalitního a levného zboží ze zahraničí na čínském trhu nemusí vést čínské spotřebitele k tomu, aby jednoznačně měnili své preference. Módní spotřební zboží se jistě prosadí, zejména ve velkých městech nebo u vybraných skupin spotřebitelů (střední vrstvy, mládež, spotřebitelé s vyšším stupněm vzdělání, městské obyvatelstvo atd.), avšak úspěch v odbytu zboží není nikdy předem zajištěn. Zkušenosti českých firem ukazují, že čínští spotřebitelé často dávají přednost čínským výrobkům, které jsou lacinější, i když méně kvalitní. Roli hrají ekonomická kritéria, ale i spotřební návyky (popřípadě obojí, např. raději čínské pivo než drahý Heineken v menším balení), vkus, snobství i jistý druh spotřebního vlastenectví.⁸¹ Dalším limitujícím faktorem omezujícím možnosti odbytu v Číně je stále relativně nízká kupní síla. Dlouhodobý růst životní úrovně v ČLR během období reform je třeba relativizovat nízkým výchozím základem, jakož i nárůstem životních nákladů (v úhrnu i ve struktuře), které v období maoismu neexistovaly (nebo byly zcela minimální), např. individuální daně z příjmu (!), nájemné, školné, poplatky za elektrickou energii, za telefon či za zdravotní péči. Neexistoval ani tlak reklamy a spotřebního chování v rámci sociálního prostředí, které nutí k nákupu spotřebních předmětů, jež jsou vyžadovanými atributy dané sociální vrstvy. V tomto směru se některým výrobkům otevírá cesta na čínský trh.

* * *

Do jaké míry může čínské ekonomicko-politické prostředí proměnit svůj charakter pod vlivem současné globalizace? Evoluce společenského systému, který by se z vlastní politické vůle rozhodl k decentralizaci do federace, provedl ústavní změny vedoucí k přehodnocení pravomocí exekutivních a legislativních institucí a oddělil moc legislativní, výkonnou a soudní, zní jako utopie, neboť krizí oslabený režim spoléhá na upevnění autority

moci komunistické strany. Stát, který je labilní uvnitř, může být dále destabilizován ekonomickou krizí zvenčí, jak dokazuje případ Indonésie, kde pádu Suhartova režimu předcházela ekonomická krize, která přišla v roce 1997 z Thajska. Čínský finanční systém by vzhledem k objemu zadlužení největších bank a státních podniků byl vystaven stejnému nebezpečí, pokud by tou dobou byl liberalizován stejnou měrou jako postižené asijské země.⁸² Tento rozdíl se však bude snižovat, neboť čínská měna by se vedle eura, amerického dolaru a jenu měla v budoucnu (ovšem nad rámec ujednání s WTO) stát jednou z předních světových měn. Dojde-li ke zpřístupnění akciového trhu, k plné směnitelnosti RMB a k uvolnění dohledu nad finančními institucemi, které budou smět čerpat úvěry ze zahraničí, očitně se Čína v mezinárodním prostředí se všemi riziky, která přednostně ohrožují země s vyšší mírou ekonomické a politické nestability.

Jedním z hlavních problémů čínské společnosti je netransparentní chování a interakce ekonomických a politických subjektů, ačkoli po přijetí nutných předpisů v rámci WTO lze očekávat jistý dílčí pokrok, a to v obecném rozvoji kvalifikace, veřejné znalosti zákonů, v profesionalizaci byrokracie, ve „vrůstání“ práva do obecného povědomí. Tyto znalosti budou však interpretovány utilitárně. Čínský subjekt nepůjde do soudního sporu z principiálních důvodů (pro spravedlnost), ale aby si vymohl svůj nárok. Právo, jež je na Západě pilířem demokracie a státní moci vůbec, v čínské společnosti není abstraktum, či věc společenské dohody, ale prostý mocenský instrument. Čínský podnikatel nepodá žalobu o náhradu ušlého zisku proti velkému čínskému státnímu podniku s rozsáhlými politickými a finančními konexemi a s velkými dluhy, ale proti zahraniční (zejména západní) firmě, která má peníze, musí dodržovat zákony a dbát svých public relations. Dalším problémem je možná podjatost místních soudů ve sporech čínských subjektů se zahraničními.⁸³

Dílčí reformy zdola mohou jen v omezené míře a pouze na vybraných místech přispívat k evoluci systému. Zásadní reformu systému s patřičným politickým rizikem může teoreticky podstoupit jen politická moc na samém vrcholu své hierarchie, až k takovému kroku bude mít důvody.

Zatímco čínské hromadné sdělovací prostředky oslavily v listopadu 2001 přijetí země do WTO, v ulicích Pekingu se již tou dobou prodávaly pirátské kopie nového hollywoodského hitu Harryho Pottera již necelý měsíc po jeho uvedení do kin v USA a ve Velké Británii.⁸⁴ Čeští celníci v prosinci zadrželi textilní zboží čínského původu s padělkami ochranných známek v hodnotě 51 milionů korun.⁸⁵ Konkrétní výsledky zpřísnění státní kontroly v ČLR, které by svědčily o pokroku v této oblasti, se zřejmě mohou projevit až s určitým odstupem. K bezprostředním přínosům roky trvající mediální kampaně související se vstupem do WTO lze jistě připočítat podnět zájmu zahraničních investorů. V roce 2001 oficiální statistika čínského Ministerstva zahraničního obchodu vykazovala za období od ledna do října nárůst zahraničních investic o 37 %.⁸⁶ Čína (stejně jako ostatní země Dálného východu) vyniká přirozenou schopností sebepropagace. Vstup Číny do Světové obchodní organizace je v tomto směru nepochybně dalším cenným ziskem v budování mezinárodní image.

¹ Viz Fairbank, John K.: *Dějiny Číny. Dějiny států*. Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 163–168.

² Tamtéž, s. 212.

³ Tamtéž, s. 211–214, citace na s. 213.

⁴ Viz tamtéž, s. 214–217.

⁵ Kanton, respektive Kuang-čou (Guangzhou), významný přístav, hlavní město jižní provincie Kuang-tung (Guangdong). Přístavů vyhrazených pro evropské kupce bylo původně několik (Ning-sia, Macao, Ning-po atd.), avšak od roku 1760 mandžská vláda povolovala jen Kanton. Důvodem byly předchozí konflikty cizinců (zejména Britů) s místními obyvateli i úřady. Blíže viz např. Fairbank, J. K. – Reischauer, E. O. – Craig, A. M.: *East Asia: Tradition and Transformation*. Harvard University, 1973.

⁶ Blíže viz tamtéž, s. 435–484 a 558–560. Viz též Fairbank, John K.: cit. dílo, s. 223–232.

⁷ Viz Fairbank, John K.: cit. dílo, s. 226.

⁸ Viz Vohra, Ranbir: *China's Path to Modernization. A Historical Review from 1800 to the Present*. Prentice-Hall, Inc., USA, 1987, s. 23–24.

- ⁹ Blíže viz Hevia, James L.: *Cherishing Men from Afar, Qing Guest Ritual and the Macartney Embassy*, s. 29–30.
- ¹⁰ V anglicky psané literatuře bývá uváděno jako „kowitz“. Tento projev úcty panovníkovi byl běžně zavedený zvyk potvrzující císařovu autoritu a současně i uznání vyššího řádu jednoty nebes a pozemských záležitostí. Nešlo tedy o rituál určený k ponížení cizinců, byl platný pro všechny.
- ¹¹ Viz Fairbank, John K.: cit. dílo, s. 227.
- ¹² V Číně se tou dobou vedle měděných mincí používalo jako oficiální platidlo stříbro, kterým se platily daně. Zdražení stříbra v důsledku rostoucí poptávky mělo negativní sociální důsledky. Viz tamtéž, s. 228.
- ¹³ Obchod s opiem byl porušením zákona vydaného mandžuskou vládou. Britové nebyli jediní, kdo na těchto obchodech participoval. Nezanedbatelný podíl připadá na čínské pašeráky a na zkorumpované úředníky, bez nichž by import a distribuce opia nebyly možné.
- ¹⁴ Podrobněji viz Pye, Lucian W.: *How China's Nationalism Was Shaped*. In: Unger, Jonathan (ed.): *Chinese Nationalism. Contemporary China Papers*, New York, 1996, s. 86–112.
- ¹⁵ Nikoli náhodou právě v moderní a kosmopolitní Šanghaji byla v roce 1921 založena Komunistická strana Číny.
- ¹⁶ Podrobněji viz Fairbank, John K.: cit. dílo, s. 218–352. Autor sám na straně 250 poznamenává k úloze cizinců v období dynastie Čching: „Vojenský nátlak na Čínu prostřednictvím dělových člunů, a dokonce i anglo-francouzská okupace Pekingů v roce 1860, to byly jen krátkodobé, drobné a vůbec okrajové pohromy ve srovnání s velkými povstáními, jež se v polovině století [19. století – pozn. aut.] přehlnala klíčovými provinciemi. Evropané a Američané, kteří si zajistili své zvláštní výhody v nových čínských otevřených přístavech, se nacházeli na okraji tohoto velkého společenského vření a nebyli jeho původci. Pro některé Číňany zosobňovali ve své době nový řád, ale pro většinu byli bezvýznamní.“
- ¹⁷ Podrobněji viz tamtéž, s. 326–328.
- ¹⁸ Stupeň industrializace Číny na konci 40. let byl nízký. Všechn průmysl se nacházel v jižní části Mandžuska, ve velkých městech a na východním a jihovýchodním pobřeží (Šanghaj, Tiencin, Kanton) a při řece Jang-c' (Wu-chan). Většina průmyslu byla již státní (tedy z předchozí éry kuomintangského režimu). Znárodnování probíhalo postupně a nepřímým způsobem, tj. prostřednictvím zdanění, administrativním znevýhodňováním atd. Vlastní кадровé změny ve vedení podniků byly počátkem 50. let organizovány formou ideologických čistek namířených proti „kontrarevolucionářům“. Blíže viz Dreyer, June Teufel: *China's Political System: Modernization and Tradition*. UK, Macmillan Press, LTD, 1993, s. 140–161.
- ¹⁹ Viz Crane, George T.: *Special Things in Special Ways: National Identity and China's Special Economic Zones*. In: Unger, Jonathan (ed.): cit. dílo, s. 148–153.
- ²⁰ Blíže viz Wang, Ke-wen (ed.): *Modern China. Heslo Self-Reliance*, s. 300–301.
- ²¹ Viz Lardy, Nicholas R.: *Foreign Trade and Economic Reform in China, 1978–1990*, s. 16–36.
- ²² Viz tamtéž, s. 11.
- ²³ Viz tamtéž, s. 148–149. O možnosti další devalvace kurzu RMB se diskutuje od roku 1997 v souvislosti s asijskou měnovou krizí.
- ²⁴ Viz tamtéž, s. 1.
- ²⁵ Viz tamtéž, s. 1–15.
- ²⁶ Viz tamtéž, s. 40–43.
- ²⁷ Viz Crane, George T.: cit. dílo, s. 154.
- ²⁸ Viz tamtéž, s. 154–156.
- ²⁹ Tamtéž, s. 156–168, citace na s. 160.
- ³⁰ Viz tamtéž, s. 163–164.
- ³¹ Viz Harding, Harry: *The Concept of „Greater China“: Themes, Variations and Reservations*. *China Quarterly*, 1993, s. 660–686.
- ³² Celkové investice Tchaj-wanu v ČLR činí 40,4 mld. \$. Převzato z *Yearbook, The Republic of China, 2000*. Government Information Office, Taipei, May 2000, s. 164.
- ³³ Viz Harding, Harry: cit. dílo, s. 670–672.
- ³⁴ Viz Yahuda, Michael: *How Much Has China Learned about Interdependence?* In: Goodman, David S. G. – Segal, Gerald (eds.): *China Rising, Nationalism and Interdependence*, International Institute for Strategic Studies. London and New York: Routledge, 1997, s. 6–26, zejména s. 8–10.
- ³⁵ Viz tamtéž, s. 11–12.
- ³⁶ Viz tamtéž, s. 14–16. Autor se v názoru na soudobou čínskou diplomacii odvolává na práci Kim, Samuel: *China In and Out of the World*. Princeton University Press, 1991, s. 25–27.
- ³⁷ O moderních teoretických směrech viz např. Zheng, Yongnian: *Discovering Chinese Nationalism in China: Modernization, Identity, and International Relations*. Cambridge University Press, UK, 1999, zejména s. 3–12, 18–19, 38–47 a 52–66.
- ³⁸ V roce 1998 byla ČLR již na devátém místě za USA, Německem, Japonskem, Francií, Velkou Británií, Itálií, Kanadou a Nizozemskem. Viz *Začíná jednání WTO, které může změnit světový obchod*. Lidové noviny, 29. 11. 1999. (Článek se odvolává na údaje WTO.)
- ³⁹ Viz World Bank Development Indicators Database, July 2001, www.worldbank.org (přístup listopad 2001).
- ⁴⁰ Viz tamtéž. Růst HDP v roce 1999 – 7,1 %, v roce 2000 – 7,9 %.
- ⁴¹ Viz Findlay, Christopher – Watson, Andrew: *Economic Growth and Trade Dependency in China*. In: Goodman, David S. G. – Segal, Gerald (eds.): cit. dílo, s. 113.

- ⁴² Viz tamtéž, s. 114–125.
- ⁴³ Viz tamtéž, s. 125–130.
- ⁴⁴ Viz tamtéž, s. 112. V rámci jednání o přidružení k WTO došlo v letech 1996–1997 ke snížení celních tarifů ČLR na průměrnou hodnotu 23 %, v roce 1999 již na 16,4 %. Převzato z internetových stránek MZV ČR: Základní informace o teritoriu ČLR, www.export.cz
- ⁴⁵ Viz např. Dveře se otevírají, jak komu. Ekonom, rok 1999, číslo 25, s. 20–22. Viz též V Asii se zátraků nedočkáme. Hospodářské noviny, 3. 6. 1999. Obchodní deficit ČR s ČLR se pohyboval okolo 454 mil. \$, činil 1/5 celkového deficitu zahraničního obchodu ČR.
- ⁴⁶ Viz Saywell, Trish: Accounts Unreceivable. Far Eastern Economic Review, 6. 7. 2000.
- ⁴⁷ Viz Jaroš, Martin: Číňané falšují proslulé japonské motocykly. Hospodářské noviny, 27.–29. 7. 2000. (Článek se odvolává na Wall Street Journal.)
- ⁴⁸ Pro Číňany s trvalým pobytem na Západě (včetně postkomunistických zemí střední Evropy) není založení vlastního podniku podmiňováno patronátem místních firem. Čínští podnikatelé v České republice si běžně zakládají fiktivní firmy typu s. r. o., hlášené na rodinné příslušníky. Střední a velké podniky v Praze mívají běžně i okolo deseti takových s. r. o. (Autorův poznatek získaný na základě interview s osobou zaměstnanou dlouhodobě u čínské firmy v České republice.)
- ⁴⁹ Vlastní výzkum autora v ÚMV v rámci ročního grantu MZV: Reformní proces v ČLR a jeho dopad na česko-čínské vztahy, výstup: březen 2002.
- ⁵⁰ Viz Red Alert. The Economist, 24. 10. 1998, s. 24. Jiný pramen uvádí podobná zjištění na příkladě výzkumu 70 podniků s podílem zahraničního kapitálu. Z nich jen 41 % dosahovalo zisku a jen 25 % ze sledovaného počtu očekávalo v příštích letech překonání plánovaných zisků. Viz Saywell, Trish: cit. dílo, s. 67. Podobně též Not So Picky Now. FEER, 8. 4. 1999.
- ⁵¹ V ČLR sice koncem 90. let existoval zákon o bankrotu, v praxi však byl využíván jen výjimečně.
- ⁵² Industrial & Commercial Bank of China, Agricultural Bank of China, China Construction Bank. Výše špatných úvěrů byla odhadována na 270–360 mld. \$, tj. 30–40 % HDP. Míra zadluženosti státních podniků byla odhadnuta na 570 % jejich základního jmění. Viz Red Alert, cit. dílo.
- ⁵³ O problémech odbytu v ČLR viz např. seminář agentury Czech Trade, ing. Michal Minčev, 13. 12. 2000, MPO. O potížích známých zahraničních firem v ČLR viz např. Hopping Mad. FEER, 5. 6. 2000 (o podniku Toshiba). Viz též Rethinking China. FEER, 18. 12. 1997 (Siemens, Caterpillar, Whirlpool, General Electric).
- ⁵⁴ Viz např. Dikötter, Frank: Introduction, Racial Discourse in China: Continuities and Permutations, The Construction of Racial Identities in China and Japan. London: Hurst & Co, 1997, s. 1–33.
- ⁵⁵ Podcenění prevence, osvěty, nedostatečná hygiena v nemocnicích. Viz např. China AIDS Warning. BBC News, April 2001, www.bbc.co.uk.org. Viz též Closed Door Mars China AIDS Meeting. BBC News, 13. 11. 2001. Viz rovněž China's Boom Spreads HIV to its Heartlands. The Times, 11. 8. 2001, www.thetimes.co.uk
- ⁵⁶ Uvádí-li žadatel o vízum ČLR jako místo pobytu Tibet, je konzulátem vyžadováno zajištění ubytování od čínské cestovní kanceláře. Autoru není známo, do jaké míry jsou čínské úřady v tomto požadavku důsledné. Individuální turistika do Tibetu je v současné době běžná, počátkem 90. let bývali individuální zahraniční turisté čínskými policejními orgány v některých případech zadrženi na cestě a vraceni.
- ⁵⁷ Viz např. Čínské úřady tvrdě útočí proti internetu. MF Dnes, 22. 11. 2001. Viz též V čínském kyberprostoru se válčí. MF Dnes, 28. 3. 2001. Viz rovněž Internet je pro režim těžké dilema. MF Dnes, 28. 3. 2001. Viz též Chinese jailed over e-mail newsletter. BBC News, <http://news.bbc.co.uk>
- ⁵⁸ Čínská pop-music se liší od západního stylu, je apolitická, nepobuřuje, blíží se spíše tchajwanskému nebo hongkongskému modelu, je více melodická, nekopíruje hard-rock nebo černošské prvky euroamerického soundu jako blues, soul, funky, reggae či rap.
- ⁵⁹ Harris, Stuart: China's Role in the WTO and APEC. In: Goodman, David S. G. – Segal, Gerald (eds): cit. dílo, s. 135–136.
- ⁶⁰ Viz www.worldbank.org
- ⁶¹ Viz WTO Costs: 40 Million Jobs. Far Eastern Economic Review, 5. 12. 2000, s. 5.
- ⁶² Viz Confounded by China. The Economist, 20. 5. 2000, s. 63.
- ⁶³ Viz Impact in China sectors after WTO Entry, Global Policy Forum, převzato z Reuters, 19. 9. 2000, www.globalpolicy.org (přístup 13. 9. 2001).
- ⁶⁴ Viz tamtéž.
- ⁶⁵ Viz tamtéž.
- ⁶⁶ Viz tamtéž.
- ⁶⁷ Viz tamtéž.
- ⁶⁸ Viz tamtéž. Viz též Saywell, Trish – Wilhelm, Kathy: Seeds of Change. Far Eastern Economic Review, 29. 6. 2000, s. 44–46. Autoři uvádějí odhad 4–10 milionů farmářů, kteří budou muset v rámci restrukturalizace odejít za prací jinam.
- ⁶⁹ Viz např. Hirsch, Michael: Big Money Politics. Newsweek, 29. 5. 2000, s. 24–25. Viz též Emerson, Tony: A Letter to Jiang Zemin. Newsweek, 29. 5. 2000, s. 26. Viz rovněž Samuelson, Robert J.: Coexisting with China. Newsweek, 29. 5. 2000, s. 28. Viz též Vote for China's Freedom. The Economist, 20. 5. 2000. Viz rovněž Gurgess, John: Chinese Dissent Takes Hard Line on Trade Bill. Washington Post Service. Přetištěno in: International Herald Tribune, 18. 5. 2000.

- ⁷⁰ Viz Burghes, J.: Chinese Dissent Takes Hard Line, tamtéž. Martin Lee je politik žijící v Hongkongu, je třeba jej odlišit od disidentů. Jeho názor prezentují pohromadě s disidenty, neboť jde o demokratického politika.
- ⁷¹ Blíže viz Hewitt, Duncan: China's Communist Recruit Capitalists. BBC News, 28. 8. 2001, www.bbc.co.uk (BBC se odvolává na agenturu Xinhua).
- ⁷² Viz Pei, Minxin: Future Shock: The WTO and Political Change in China. Policy Brief, Carnegie Endowment for International Peace, Vol. 1, No. 3 (February 2001), s. 5, www.ceip.org. Podle hodnocení Transparency International se ČLR podle míry korupce řadí na 58. místo na světě před Ghanu (59.), Thajsko (62.), Filipíny (66.), ale za Argentinu (57.), Mexiko (51.), Českou republiku (49.). Viz The 2001 Corruption Perceptions Index, www.gwdg.de/~uwvw/2001Data.html
- ⁷³ Viz Pei, Minxin: cit. dílo, s. 1–2.
- ⁷⁴ Viz např. Mallet, Victor: The Trouble with Tigers: The Rise and Fall of South-East Asia. London, 1999. Viz též Shim, Jao Hoon: Rises and Falls. Far Eastern Economic Review, 12. 4. 1999, s. 23.
- ⁷⁵ Viz např. Barmé, Geremie R.: To Screw Foreigners Is Patriotic. In: In the Red: On Contemporary Chinese Culture. New York: Columbia University Press, 1999, s. 255–280.
- ⁷⁶ Viz příklad skandálu v Sia-menu (Xiamen), v největším přístavu provincie Fu-tien (Fujian). Mimo desítky odsouzených viníků (včetně devíti rozsudků smrti) byl tento případ šokující zejména závažností a rozsahem trestných činů podvodů, zneužíváním pravomocí, falšováním dokumentů, úplatkářstvím atd., ale i účastí vysoce postavených státních funkcionářů z řad policie, celních úřadů, bank i stranických organizací. Podrobněji viz Lawrence, Suzan V.: A City Ruled by Crime. Far Eastern Economic Review, 30. 11. 2000, s. 14–18.
- ⁷⁷ Viz Loewenstein, Andrew B., recenze díla Chow, Daniel C. K.: Chinese Fake Out. Washington University Quarterly, Spring 2000. Foreign Policy, www.foreignpolicy.com (přístup 22. 3. 2001).
- ⁷⁸ Viz interview s Karlem Drastichem, ředitelem společného podniku Lan Fang Pan Vítkovice. Peking, říjen 2001.
- ⁷⁹ Viz Luo, Yadong: How to Enter China, Choices and Lessons. University of Michigan, USA, 2000, s. 43.
- ⁸⁰ Viz Pei, Minxin: cit. dílo, s. 7.
- ⁸¹ Viz příklad Japonska a Korejské republiky, ekonomicky těžících ze spotřeby vlastních výrobků. Ekonomiky obou zemí jsou značně monopolizované. Některá vybraná odvětví v Japonsku jsou zcela chráněna před zahraniční konkurencí (např. zemědělství či stavebnictví). V Korejské republice existuje model několika silných konglomerátů, čebolů, které produkují velký sortiment výrobků, ale mají monopolní postavení podepřené politickými vazbami.
- ⁸² Viz Red Alert, cit. dílo. Srovnání Číny se zeměmi postiženými v době tzv. asijské krize však v určitých ohledech musí vzít v úvahu podstatné odlišnosti čínského finančního systému, který např. neumožňoval v takové míře příliv krátkodobých úvěrů ze zahraničí, omezoval vstup zahraničního kapitálu na čínský akciový trh, čínská ekonomika dále disponuje podstatně vyššími devizovými rezervami, RMB není konvertibilní atd.
- ⁸³ Některé německé firmy působící v ČLR si stěžují na špatnou platební morálku, na spleť zákonů a na podjaté soudy, které zvýhodňují domácí subjekty před zahraničními. Viz Říše středu vyžaduje trpělivost. Hospodářské noviny, 30. 11. 2000. O zneužívání justice v ČLR proti krajanům z Hongkongu, kteří byli křivě obviněni viz Lague, David: More than they Bargained for, The Nightmare of Detained Hong Kong Traders on the Mainland. Far Eastern Economic Review, 13. 12. 2001, s. 34–36.
- ⁸⁴ Viz Urban, Jan: WTO: Čína hrozí válkou pirátům. Právo, 12. 12. 2001.
- ⁸⁵ Viz Celníci odhalili textil s padělkou ochranných známek za 51 milionů Kč. Lidové noviny, 7. 12. 2001 (s odvoláním na ČTK).
- ⁸⁶ Viz Říše středu vyžaduje trpělivost, cit. dílo.